

H. KREŠEVLJAKOVIĆ: SARAJEVSKA CARŠIJA, NJENI ESNAFI I OBRTI ZA OSMANLIJSKE UPRAVE

I.

U Šeher-Sarajevu sastaju se dvije kulture: istočno-islamska i zapadno-kršćanska. Današnje je Sarajevo čedo osmanlijske i austrijske uprave. Obje ove uprave sazidale su ovdje sebi trajan spomenik.

Prije dolaska Osmanlija ovamo zvaše se Vrhbosna, a ovim se imenom zove još nekih 100 godina iza osmanlijske okupacije, ali kratko vrijeme po okupaciji dobiva Vrhbosna i drugo tursko ime Saraj, Saraj-Bosna i napokon Sarajevo. O ovome, međutim, postoje danas i drugi nazori i tumačenja.

Prvi je Ivan Gundulić, poklisar dubrovački na dvoru kralja Ostoje, koji spominje Vrhbosnu. U svom izvještaju dubrovačkoj vladi od 23. kolovoza 1415. prikazuje pogibiju Pavla Radinovića u Sutiski i tom zgodom spominje V r h b o s n u.¹ U ovo doba bijaše ovdje samo jedan grad, a oko koga se kasnije naseliše stanovnici iz raznih mjesta župe vrhbosanske, koja se spominje već u X. stoljeću. Oko rijeke Miljacke počeo se dizati kuće novoga mjesta.

Pogibija Pavla Radinovića izazva građanski rat, u koji se umiješao i Osmanlije i tada zauzeše (1416.) prvi put Vrhbosnu, koju ubrzo i izgubiše, ali je ponovo i stalno osvojiše 1436. godine.

Od sada je Vrhbosna osmanlijski logor, iz koga se često zalijeću u susjedne bosanske krajeve i gradove, što stoje pod vlašću bosanskoga kralja.

Za vojvode zapadnih strana I s a k b e g a Ishakovića iz plemena Hranušća (1440—1463.) i kao drugog sandžakbega² (1464—1470.) podiže se Vrhbosna. Isakbeg ju odabra za svoju prijestonicu, sagradi ovdje cijeli niz javnih građevina u dobrotvorne svrhe. U počast sultanu Mehmedu II., osvajaču Bosne, sagradi Carevu džamiju, do nje banju sagrađenu 1459. i pred njom Carevu čupriju musafirhanu (konačište), veliki han Kolobaru u srcu današnje čaršije, a uz potok Moščanica 9 mlinova³. Nada sve ove građevine bio je, kako tradicija priča, njegov dvor — s a r a j — po kome se ubrzo prozva i Vrhbosna Sarajevom.

Već od vremena Isakbega Ishakovića zovu Osmanlije Vrhbosnu Sarajem, dok u hrvatskim, talijanskim, latinskim i njemačkim vrelima XV.

¹ М. Пуцић, Споменици I. Примѣтбе XVI. стр. i Vj. Klaić, Poviest Bosne str. 254.

² Prvi je sandžakbeg bio Mehmedbeg Mimetović (1463.—1464.).

³ Ove je mlinove narod zvao »ercebegovi mlini«. Lijep primjer, kako je svijet smatrao sandžakbega ercegom i zvao ga ercegbegom («Glasnik zemaljskog muzeja» 1889. knj. I., str. 18.).

i XVI. stoljeća spominje se Vrhbosna. Prvi je meni poznati hrvatski dokument, u kome se spominje Sarajevo, zahvalnica Dubrovčanima, što ju piše Ferisbeg sandžak bosanski od 7. ožujka 1507.⁴

U doba bosanskoga namjesnika Ajaz-bega Sarajevo je kasaba, kako to čitamo iz njegove vakufname, pisane 1477.⁵.

Za namjesnikovanja Gazi Husrefbega (1521.—1541.) postade šeher. Husrefbeg⁶ je ovdje sagradio čitav niz građevina; on je nastavio, gdje je Isabeg stao. Isabeg je učinio Vrhbosnu kasabom, a Husrefbeg šeherom. Iz Husrefbegova doba je Begova džamija, bez koje se Sarajevo ne može ni zamisliti, onda medresa Kuršumlija, imaret i hanikah, musafirhana, jedan mekteb, bezistan i još mnogo drugih zgrada.

Već sam spomenuo, da su Osmanlije učinili Vrhbosnu svojim logorom, a odmah se otpočelo i s podizanjem različitih građevina. Znamo, da je vojska neproduktivan stalez, a gdje je vojska i gdje se gradi, tu i obrtnik i trgovac radi. Uz to valja spomenuti, da su Osmanlije došle iz zemalja s većom kulturom i s većim potrebama u zemlju, gdje je bila manja kultura, a po tome manje i potrebe. Ovdje nijesu zatekli onih obrta, koji su njima kao vojnicima trebali pa su ih počeli prema svojim potrebama osnivati i organizirati. I baš Osmanlijama ima se zahvaliti za razvitak mnogih obrta u Sarajevu i cijeloj zemlji.

Nedaleko stare Careve čuprije, na desnoj obali Miljacke, a u srcu predokupacione čaršije, podiže Isabeg Ishaković kar-ban ili karvan saraj (karavanski dvor, han), a oko ovoga nastade stara sarajevska čaršija.

Ovaj prvi karvan saraj stajao je po prilici na onome mjestu, gdje je danas veliki han K o l o b a r a, a oko njega se okupljala po redu čaršija prema veličini potrebe ondašnjeg društva. I pošto je organizacija obrta po bizantinskom uzoru tražila grupiranje radi lakšeg pregleda, to i nastadoše čaršije (ulice) Bazrdani, Sarači, Pazarbule (današnje Gornje i Donje Trgovke), Abadžiluk, Kazandžiluk, i Oprkanj. Oko Nesuhbegove džamije (sagrađena 1452.) pa uz Miljacku nastade Terzijska, Tarakčijska i Berberska, Čibukčijska čaršija i Tabaci, a s lijeve strane Miljacke Zildžiluk.

God. 1509. sagradio je bosanski sandžak Ferisbeg svoju banju, od koje se danas vidi podor. Istočno i sjevero-istočno od ove banje nastade Baščaršija, Halvadžiluk, Sagrdije, Kasapi i Kovači.

Kada je Husrefbeg sagradio svoju džamiju, Bezisten, Tašlihan (kameni han), a kasnije njegov vakuf podiže Imaretski i Novi Han, nastadoše onda nove čaršije, produženje Sarača, Kazazi, Veliki i Mali Čurčiluk, Muždželiti, Kujundžiluk i sva sila sokačića. Iz Gazi Husrefbegove vakfije vidi se, da je on ostavio za održavanje svojih zadužbina 60 dućana sve jedan uz drugi, zatim čerhanu i prostran dućan, uređen za zanatlije, koji se bave predom konaca, što se po njima i zvala Mutaban čerhana.

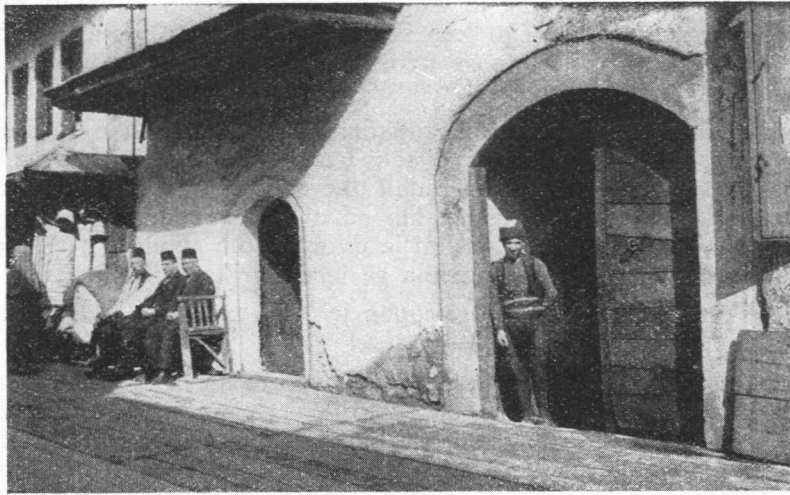
U isto doba sagrađen je Rustempašin bezisten, koji se obično zove Brusa-bezisten. U ovaj se sezaše Nalčadžijska čaršija.

Nešto podalje od stare čaršije podiže Ajaz beg, bosanski sandžak 1474. svoju džamiju i oko nje nekoliko dućana. Ovdje opet nastade Sabljar-

⁴ Dr. Č. Truhelka: Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive. Sarajevo 1911., str. 156.

⁵ Kemura, Sarajevske džamije u »Glasniku zemaljskog muzeja« 1910., str. 622.

⁶ O Husrefbegu imamo tri monografije i to: Dr. S. Bašagić, Gazi Husrefbeg. Sarajevo 1907. — Dr. M. Spaho, Gazi Husrefbeg. Slika iz bosanske prošlosti. Sarajevo 1907. — Dr. Č. Truhelka, Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba. Sarajevo 1912.

1. Ulaz u dairu u Halačima.

ska čaršija (arapski suki-sejafin, a turski klčije, a od ovoga iskrivljeno Kulukčije).

U XVI. stoljeću Sarajevo ima dva bezistena. To su središta sarajevske i bosanske trgovine.

Nekako u centru stare čaršije diže se bezisten Hrvata Rustem paše, koji je bio rođeni Sarajlija, veliki vezir Sulejmana II. To je za Sarajevo onoga vremena upravo monumentalna zgrada od kamena, pokrivena sa šest kubeta, koje drže zidovi i dva debela četverouglasta stupa. Ovaj je prostor dug 27 m, a širok 18 m. Na sva četiri zida imaju po jedna velika gvozdena vrata. Kroz 10 prozora ulazi dosta oskudna svjetlost. Oko oba stupa i uz zidove bili su nekoć dućani. Ime njegova osnivača istisnulo je novo ime »Brusa-bezisten« jer se ovdje prodavala svila i svilene tkanine iz Bruse i druga roba, koja je dolazila iz raznih strana.

Kada su trgovci ostavili ovaj bezisten, nije mi poznato. U XIX. stoljeću sve do okupacije bili su u njemu telali (staretinari). Kasnije je služio vojsci kao Mondurmagazin. Danas je u njemu trgovina manufakturnom robom. Ovaj bezisten sagrađen je 1551.⁷

Na zapadnoj strani čaršije, duž čitavog Kujundžiluka, od Ferhadije do Kralja Petra ulice proteže se Husref-begov bezisten. To je uska, 109 m duga, olovom pokrita zgrada. Dva velika, šiljastim svodom natkrivena ulaza vodila su iz Kujundžiluka, a po jedan iz Kralja Petra i Ferhadije. Licem ove zgrade niže se dućan do dućana, a nutrina predstavlja dugi s obje strane opasani hodnik, nadkriven otprilike kao kakva bazilika, a tu se nalazi niz luneta, kroz koje ulazi dosta slaba svjetlost. Danas je još trećina ove zgrade u prijašnjem stanju, dok je vakufska uprava još 1914. počela ovu zgradu rušiti, da ondje diže modernu palaču.

⁷ Dr. Č. Truhelka: Der Brussa-besisten u »Bosnische Post« 1912., br. 80. od 6. aprila.

Još doskora u mnogome je vidu ovaj bezistan bio zanimljiv ne samo kao građevni spomenik, nego kao i golemo stovarište, gdje je prolaznik mogao kupiti razne robe, što se uvozila sa Orijenta i Zapada. U ovome su bezistenu bila 52 dućana.

T a š l i h a n. Uz bezisten na zapadnoj strani nastavlja se Tašli han (kameni han), također golemi trgovački bazar, koji se u osnovi razlikovao od bezistena, jer su se tu dućani redali oko četverastog dvorišta, a ne oko dugog uskog hodnika. Bezisten je bio od uvijek prizemna zgrada, dok je Tašli han bio jednokatan. U sredini je dvorišta bio sebilj, a više njega na stupovima džamija. Iz bezistena bila su jedna vrata u Tašli han.

U velikom požaru od 1879. propao je Tašli han, a i podor mu porušiše 1913.

Bezisten i Tašli han dijelili su uvijek vjerno sudbinu grada Sarajeva. U dobra i sretna vremena bijaše tu zlatno vrelo, iz koga je izviralo blagostanje i bogatstvo Sarajlija, koje je bilo na glasu, da mu se strani putopisci ne moguše dosta načuditi, a u crne dane, kada bi se — osim kuže — najljući dušmanin sarajevski — požar, gradom razbjesnio, stradali su od njega zajedno.⁸ Kada je princip Eugen popalio Sarajevo 1697., izgorjele su obje zgrade, a za požara 1832. rastopi se olovni krov na njima, te je potrošeno u nove krovove za olovo na bezistenu 27.000, a na Tašli hanu 24750 groša. Onda je i Tašli han znatno proširen, te je zato potrošeno 20.750 groša.

H a n o v i (karavansaraji). Kada gostionice još nisu bile obrtna poduzeća koja kao danas, u prvom redu služe vlasniku, da se obogati, a tek onda, da u njoj putnik nađe udobno konačište, osnivanje je hanova ili karavansaraja bilo od veće vrijednosti za putnike, jer su te zgrade bile dobrotvorne institucije, uvakufljene jedino u tu svrhu, da putnik u njima nađe za se i za svoj karvan jeftini konak. Hanovi su za trgovinu i promet od osobite znamenitosti.

Slavni osnivač Sarajeva, Gazi Isabeg shvaćao je važnost hanova za promet, pa je i osnovao glasoviti svoj karvansaraj, koji se odavna zove K o l o b a r a, a stoji u sredini stare čaršije. Ovdje je putnik i trgovac nalazio udobno i jeftino prenočište kroz četir i pol stoljeća. Zgrada, kakvu je danas vidimo, potječe iz prošlog stoljeća. God. 1780. bila je kirija ovoga hana 700 groša.

Kada bi stigao kakav nepoćudan ferman iz Stambola ili sitna bujrl-tija iz Travnika u Kolobari bi zborovale age Sarajlije, kakve će se mjere poduzeti protiv cara ili vezira. Narodna pjesma veli:

Paša pita svoga Terdumana:	Kada hoće age Sarajlije,
»Tkono jaše drugi na vrančiću?«	Kada hoće da čine vieće,
Ono ti je Pinjo Bajraktare,	Oni nejdu muli na mešćemu,
Kahva mu je na srid Kolobare,	Nego idu Pinji bajraktaru — ⁹

⁸ Neki Francuz Quiclet, koji je u svibnju 1658. boravio u Sarajevu veli u svome djelu »Les voyages des M. Quiclet à Constantinople par terre« (Paris 1664.) ovo: »Imade i vrlo lijepih tržnica, zatvorenih, koje se noću zatvaraju kao zemaljske palače; zovu ih Bezisten. Tu se prodaje sukno, vosak, platno, koža, lijepo krzno i postave, svila i druga roba, koja dolazi iz Mletaka i druga roba i radovi iz zemlje.« (»Glasnik zemaljskog muzeja« 1905., str. 432.)

⁹ Jukić, Bosanski Prijatelj II. str. 101.

2. Magaze u Halačima.

Za Isabegom poveo se i Gazi Husrefbeg ili jedan od prvih mutevelija njegova vakufa, te podiže dva hana imaretski i novi han.

Imaretski han bijaše najprije u Saračima pokraj današnjeg hanikaha,¹⁰ a iza njega Muzaferim han. Prigodom jednog požara izgorjela su oba ova hana, a Husrefbegov vakuf otkupi zemljište, na kome je bio Muzaferim han i sagradi veliki han, koji se protezao duž čitave današnje Đulagine ulice od Varoši do Sarača. Ovo se desilo poslije 1785.¹¹ Glavna su vrata bila iz Đulove ulice, a pokrajna iz Sarača i s Varoši. Po zakupniku Mustafa Đulu god. 1808. prozvao se ovaj han njegovim imenom¹¹ (Đulov han). Prema ustanovama vakfije dobivao je u ovome hanu siromašni putnik hranu i konak besplatno. God. 1879. izgorio je do temelja i nikad se ne podiže.¹²

U onim crnim danima za pašovanja poturice Omerpaše Latasa (1850 do 1852.) služio je kano tamnica, u kojoj su tamnovali mnogi bosanski prvaci, protivnici reformama, a među njima i ubogi bosanski franciskani n. pr. Ivan Frano Jukić, a odavde ih otpremiše u teškim lancima u Carigrad.

Novi han (za razliku od starog hana, kasnije Tašli han) se nalazi u ulici Saračima. Radi njegova centralna smještaja, od vijkada je ovaj han znamenit za trgovinu i promet. Današnja neugledna zgrada potječe iz pedesetih godina XIX. stoljeća. Sada je ovaj han poznat pod imenom Morića han, a ime je dobio od pjesmom proslavljene sarajevske porodice Morića, koji su bili zakupnici ovoga hana. Kirija mu je bila 1780. g.

¹⁰ Hanikah = tekija = samostan.

¹¹ Kada je građen Đulov han, pritužio se aga jeničarski u Carigrad, da mutevelija zida grad. Porta je poslala ovamo naročito izaslanika, da tu stvar razvidi. Ovaj je han sličio tvrđavi.

¹² Danas na ovome mjestu stoje četiri moderne zgrade vakufske. Dvije su izgrađene za mutevelije Mehmedbega Mutevelića 1897.; treću sagradi Hamdibeg 1917., a četvrtu 1924. današnji mutevelija Asimbeg Mutevelić, koja nosi ime »Đulagin dvor«.

910, a 1786. g. 1250 groša. U ovom su hanu obično obrtnici držali svoje skupštine.¹³

Svi veliki hanovi građeni su na sličan način: U sredini je četverouglasto dvorište, opasano u prizemlju magazama i stajama za konje, a na gornjem su spratu sobe za putnike i kavana. Ovako su izgledali nekoć ovi veliki hanovi.

Evlija Čelebija piše: »Na 23 mjesta ima finih i uredenih, gızdavih poput tvrđava hanova, a od sviju je najpoznatiji u čaršiji Hadži Beširov i Hadži Tartarov han«.

Jedan veliki han sagradio je u Sarajevu Hrvat Siavuš paša,¹⁴ koji je poznat radi mnogih zadužbina po turskom carstvu. Ovaj han postao židovski ghetto.

U 6. ili 7. deceniju XVI. stoljeća naseliše se u Sarajevu i španjolski Židovi. Prvi pisani spomen nalazi se u 2. knjizi sidžila iz god. 1565. Židovi, kao rođeni trgovci i marljivi obrtnici, sudjeluju od ovoga vremena u trgovini i obrtu grada Sarajeva.

God. 989. po hidžretu (1580./81.) boravio je u Sarajevu Siavuš paša kao beglerbeg od Rumelije u vrlo važnim državnim poslovima. Ovom prilikom potužiše mu se muslimani grada Sarajeva, kako Židovi, koji stanuju u njihovim mahalama, prave veliku galamu i tako ih uznemiruju, a uz to vrlo neoprezno barataju vatrom, te se češće javi požar i zamoliše ga, da ih odstrani iz njihove sredine.¹⁵ Siavuš paša dade sagraditi veliki han kao evladijet vakuf,¹⁶ u koji se nastaniše svi Židovi onovremenog Sarajeva. Ovaj se han kasnije prozva čifuthana, a bio je ondje, gdje je danas »tempel« pokraj Bezistena.

Daire.¹⁷ Uz magaze, što su ih mnogi obrtnici i svi trgovci imali u svojim dućanima, koje im služe kao skladišta bila ih je sva sila po hanovima i onim uskim sokačićima, gdje ih još i danas vidimo. Pored toga bilo je u Sarajevu — koliko znam — pet daira. Daire je skup od više magazaa poredanih jedna do druge oko dvorišta. Dvorište je zajedničko i nedjeljivo vlasništvo svih posjednika magazaa. Ovo su prava skladišta. U dvorištu su se drijesili i vezali tovari, što su dolazili i odlazili. U dvorište se ulazilo kroz velika i na svod građena vrata kao u kakav grad.

Sve su magaze tako građene, da im požar nije mogao lako nauditi, a sigurne su bile i od krađe. Vrata i kapci na prozorima su uvijek od željeza, a brave su obično dubrovačke.

Glasoviti turski putopisac Evlija Čelebija, koji je putovao Bosnom za valije Melik Ahmed paše (1658.—1659.) opisuje sarajevsku čaršiju ovako: »U čaršiji ima svega hiljadu i osamdeset lijepih dućana. Čaršija je sasvim velika i po redu građena, vrlo slična halebskoj i brusanskoj.

¹³ God. 1866/67. stanovao je u ovome hanu Đorđe Kuković pod izlikom trgovca duhanom, a došao je u Sarajevo, da osnuje revolucionarni komitet, u kome bi bili srpski trgovci, učitelji i svećenici i da uredi tajnu poštu. On je bio u službi grofa Ignatieva, ruskog poslanika u Carigradu. Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens. Zagreb 1906., str. 23.

¹⁴ J o r g a veli: »der Kroatte Siavusch ein schöner Mann, der hoffärtig, geschmeidig, witzig, manierose furchtsam und geizig zugleich war«. (Die Geschichte des Osmanischen Reiches III., str. 168.; »Nada« 1895., str. 144.; Sidžili Osmani.

¹⁵ Dr. Lévy, Die Sephardim in Bosnien, Sarajevo 1911., str. 8.

¹⁶ Fideicomiss.

¹⁷ Daire arapska riječ, a znači krug.

3. Brusa-Bezistan.

Većinom je pokrivena direcima, a ne kubetima. Ulice su veoma čiste i kamenom taracane. Ima vrlo lijep, tvrd bezisten pod kubetima, a u njemu razne skupocjene indijske sundajske, arapske, perzijske, poljske i češke robe. Dubrovnik i velika Venecija donose ovamo na konjima bezbrojnu i različitu skupocjenu robu na prodaju, jer su Zadar, Šibenik i Split dva-tri konaka udaljeni. Kazaska, kazandžijska i čokadžijska (terzijska) čaršija vrlo su živahne.¹⁸

Kreveta. Po nekim ulicama sarajevske čaršije bila su ispred dućana t. zv. kreveta. To su mali i niski dućani, u kojim se čovjek nije mogao ispraviti, nego je u njima obrtnik sjedio i radio svoj posao, dok su opet drugi radili na ovim dućanima. To je bilo onda, kada je velik dio ulica u čaršiji bio pokriven. U naše vrijeme bio je ovako uređen Halvadžiluk.

¹⁸ Evlija Čelebi, Sejahatnamesi V. Carigrad 1315. (1897., str. 432.).

Obrtnici, koji su radili u i na krevetima, zvali su se krevetari. Kada je 1851. izgorjela čaršija, osim Halvadžiluka, ne načiniše se više oni dućančići, pa tako nestala i kreveta i krevetara.

Požari i poplave. Veliki dušmani Sarajeva bili su česti požari. Više puta stradala je od njega čaršija ili pojedini joj dijelovi. 25. listopada 1697. popalio je princip Eugen Sarajevo. Radic z veli: »Bosna Saraj war ein Trümerhaufen«. ¹⁹ Godine 1724. desio se opet veliki požar, pri kome izgorje velik dio grada. Požari od 29. lipnja 1788. i 1832. bili su upravo katastrofalni, kao i onaj od god. 1697. Između 8. i 9. kolovoza 1879. izgorjela je četvrtina Sarajeva. Pri svakom ovom požaru grozno strada i čaršija. God. 1766. poždera požar novi han, garače i Abadžiluk sa svom robom. Na večer 2. svibnja 1773. izgorje Zildžiluk. Noću 15. prosinca 1776. progutao je požar Kazandžiluk, onda nekoliko bakalskih dućana pokraj džamije na Baščaršiji i još 30—40 dućana. U istoj godini izgorila je i sapundžinska menzilhana kraj Latinske ćuprije. 21. prosinca 1780. izgorješe Sagrdžije. Koncem veljače 1790. izgorje nekoliko dućana u Tabacima, a 7. veljače 1797. izgorješe hanovi Tahmis, Pehlivan i Fejzibegov i 15 dućana između Carve i Latinske ćuprije s lijeve strane Miljacke. Nekoliko puta gorila je i Čifuthana i oko nje dućani.

I ako Sarajevo ne leži na velikoj rijeci, ipak je sarajevska čaršija više puta stradala i od poplava, koje su često prouzrokovale veliku štetu. Nekoliko poplava zabilježio nam je i Bašeskija (1767., 1776., 1778. i 1791.). ²⁰

Razumije se, da su požari, poplave i razne bolesti, koje su ovdje harale, silno smetale napretku grada, obrta i trgovine, pa pored svega toga ipak je Sarajevo jedan od prvih trgovačkih i obrtničkih gradova u evropskom dijelu osmanlijske carevine.

Ovdje ću još nešto usput spomenuti. Kako su pojedini vakufi posjedovali u čaršiji po više dućana, koji postadoše žrtvom čestih požara, davali su ti vakufi opustjela zemljišta privatnicima pod mukatu. te su oni na njima, plaćajući odnosnom vakufu kiriju (mukatu), sagradili svoje dućane i zgrade, koje su njihovo osobno vlasništvo. Tako se još i danas nalaze dva prava vlasništva: vakuf kao vlasnik zemljišta i privatnik kao vlasnik objekta na njem, koji plaća za zemljište najamninu (mukatu). Pri kupoprodaji uvijek se ovo bilježi u gruntovnici.

Pravni odnošaji. U nizu dućana, koji se nalaze u bezistanu, Brusa-bezistanu, bivšem Tašli hanu i još po nekim drugim vakufskim zgradama, zanimljivo je istaknuti prilično zamršene pravne odnošaje u pogledu vlasništva na pojedine parcele. U raznih vakufa, osobito dućana i zgrada, koje su se davale pod kiriju, događalo se, da su ove poradi požara, ili drugim uzrokom obore, a dotični vakuf nije imao sredstava, da ih posagradi i tako je gubio prihod od tih zemljišta. Ali da si bar osigura neki dohodak, dozvolio bi privatnicima, da oni sagrade na takvom praznom zemljištu dućane ili

¹⁹ Radic z, Das befreite Bosnien. Wien 1879., p. 71.

²⁰ Kronika Mula Mustafe Bašeskije. S turskog preveo Riza Muderizović. »Glasnik zemaljskog muzeja« za 1918. p. 21.—101. Original se čuva u biblioteci Begove džamije. Ova kronika obuhvata događaje u Sarajevu druge polovice XVIII. stolj. Uz kroniku ima i nekrologij iz istog vremena, a preveo ga je R. Muderizović. »Glasnik zemaljskog muzeja« 1919., str. 39.—59.

zgradu uz obvezu, da vakufu, koji je vlasnik samog zemljišta, plaćaju godišnje stanovitu mukatu. U tom slučaju je vakuf vlasnik zemljišta, a privatnik je vlasnik zgrade na njemu.

Pošto su u Bezistanu i Tašli hanu dućani već postojali, nije bilo uzroka, da se sistem mukate ovdje osobito razvije, ali se tu razvio drugi pravni odnošaj, koji ima izvor u toj šerijatskoj ustanovi, da se vakufske zgrade, koje se daju pod kiriju, imadu svake godine izdavati putem dražbe. Ova ustanova je bila na veliku štetu trgovačkim ili obrtnim radnjama, smještenim u vakufskim dućanima, jer je trgovac ili obrtnik, tek što se dobro smjestio u takvom dućanu i osigurao si stanovitu mušteriju bio uvijek u opasnosti, da će ga kod slijedeće dražbe nadvladati konkurent i tako imu oteti dućan, u komu se je udomio. Time je štetovao pojedinac, a još više trgovina i promet u opće. Da se tomu doskoči, pronašla je god. 1613. (1022 po Hidžretu) carigradska ulema posebni modus, da se takovi dućani daju kako se tehnički kaže idžaretein, to jest u dvostruki najam.

Temeljno načelo ovom idžareteinu jest, da vakuf i nadalje ostaje vlasnik zemljišta i dućana, ali zakupnik da mu plaća godišnju kiriju, te ovaj zato dobiva pravo trajne upotrebe svoga dućana, šta više i nasljedno pravo u direktnoj lozi. Za to pravo dužan je platiti vakufu kod sklapanja takvog ugovora ustanovljenu unapred oveću svotu, a to je mu adžela, koja se ne smatra nikako kupovninom, nego u neku ruku, kao u starim agrarnim ugovorima, tapijskom pristojbom, koja ima i u ovom slučaju potpuno isto značenje, što i staro-njemački Erbbestandsgeld. Osim toga plaća se godišnja zakupnina, koja se zove mu edžela. Pravo kakovog idžaretein-vlasnika ograničeno je u toliko, da prelazi putem baštinstva samo na direktnu mušku i žensku lozu podjednako, da se najamni objekt bez naročite privole mutevelije nikako ne može preinačivati, poklanjati, zalagati niti ikakvoj drugoj alienaciji ili alteraciji podvrći, dapače ni u onom slučaju, ako bi to i sam šerijatski sudac dozvolio. Rekaba ovih dućana pripada naravski vakufu. U slučaju, ako izumre direktna loza ovakog idžaretein-zastupnika, postaje dotični objekt vakufu mahlul, koji njime može opet posve slobodno raspolagati. Kako se vidi, posjedovni odnošaji su tu vrlo neobični a u Tašli hanu su bili kao što su i danas u nekim zgradama još zamršeniji, jer ima zgrada gdje parcele nisu samo vertikalno, nego i horizontalno odijeljene tako, da se razi zemlje nalazi jedan povlasnik dućana, a više njega u prvom katu drugi. (Vidi Glasnik z. m. 1912. str. 189.).

II.

Kakovih je obrtnika i obrta bilo u Sarajevu, kako se radilo i trgovalo?

Iz nekih vakfija prvih 6 decenija XVI. stoljeća i II. knjige Sidžila²¹, koja potječe iz 973. g. po Hidžretu (1565./66.) vidi se, da su još tada lijepo cvali skoro svi oni obrti, koje je zatekla okupacija 1878.

U ovo se doba spominju: tabaci, sarači, opančari, papučije, čizmehdžije, mestvedžije i krznari; sabljari, nožari, kotlari, kalajdžije, zlatari,

²¹ Sidžil = protokol. Sidžili, koji se ovdje spominju, vođeni su kod sarajevskog šerijatskog suda, a čuvaju se sada u biblioteci Begove džamije. Ovi su sidžili prije bili u biblioteci Careve džamije, koja više ne postoji.

kovači i bravari; jašmakadžije (platnari), mutabdžije, kazazi, halači, kečedžije i kolčakadžije; aščije, halvadžije, mesari, buzadžije; tesari, dungjeri i klesari i napokon svjećari, potkivači konja i brijači.

Uz obrtnike bilo je i mnogo trgovaca, koji su se bavili raznim vrstama trgovine.

Kasnije se još spominju: abadžije, aradžije, čebedžije i jorgandžije, kahvedžije, buledžije, čibukčije i rezači duhana, kantardžije, zildžije, koradžije, tufekadžije i nalčadžije; knjigovešci te bojadžije, kiriščije, firaledžije, sahačije, limari i krčmari.

Neki od obrtnika stekoše lijep imetak, te od čiste svoje imovine zavjetovaše lijepe svote u dobrotvorne svrhe, podigoše škole, džamije, sagradiše česme, mostove, puteve i učiniše razna dobročinstva, a za ovo sve ostaviše pokretni i nepokretni imetak kao zaklade za održavanje svojih i tuđih zadužbina. Šesnaesto je stoljeće osobito bogato ovakvim dobročiniteljima.

Imena nekih mahala zovu se još i danas imenima ovih dobrotvora (a njihova ćemo imena spomenuti na drugom mjestu).

Organizacija obrtnika, esnafi. Svi obrtnici jednog te istog obrta čine jedan ceh ili esnaf. Ima esnafa, u kojim su organizirana po dva, tri i više manjih i srodnih obrta (n. pr. zildžijski esnaf).

Kako su Osmanlije donijeli sa sobom razne obrte i obrtničku organizaciju, donesoše i nazive esnaf (ceh), zanat (obrt), zanatlija (obrtnik) i mnoge druge, koji u našem jeziku dobiše građansko pravo, te se još uvijek pored naših upotrebljuju.

Riječ esnaf plural je od arapske riječi sunufun, a znači razred, vrsta, red, ili slobodno uzeto organizacija. Zanat dolazi također od arapskog sana-t, a znači zanimanje. Pored raznih izraza, koji su došli sa Istoka, ima i sva sila njemačkih, koje su donijeli prvi koloniste Sasi u naše rudnike.²² Privilegovan položaj Sasa i navika s jedne strane i organizacija esnafa donešena s Istoka stvorile su posebnu organizaciju esnafa kod nas specijalno u Sarajevu, koja se tokom vremena pretvori u esnafsku republiku. Esnafski su prvaci bili vrlo moćan faktor u Sarajevu.²³ U svako doba u njih su upirali oči svi oni, koji su ih birali; preko njih je vlast vršila svoje odredbe; bez njih se ne čita i ne proglašuje carski ferman ni vezirska bujrultija. Na njihov poziv zatvara se čaršija u sred bijela dana, a to je značilo protest protiv fermana iz Stambola, bujrultije iz Travnika i mule sarajevskog. To je način demonstracije onoga doba i prvi znak pripreme na otpor. Sve je ovo bilo lijepo, dok su ađe Sarajlije i esnafski prvaci bili jednog mišljenja, no kada bi se kojiput pojavila nesloga, ta prirodna slavenska bolest, nastale bi smutnje i nemiri, koji su katkada urodili i građanskim ratom, u kom se prolila krv bratska. Ko se ne sjeća žalosnoga vaktā braće Morića, tužnih dana prvog otpora proti ukidanja jeničara i reforama Mahmuta II., strašnog pokolja Abdurahman paše, jada i nevolje za Omer paše Latasa i crnih dana pred okupaciju Bosne i Sarajeva.

Esnafi su imali i svoje statute.

Statuti su bili jednaki u svim esnafima i nepisani, ali su bili precizniji od mnogih pisanih. U njima su tačno uređeni esnafski poslovi

²² Mijo Žuljić, Današnji vareški dijalekat. Školski Vjesnik 1908., str. 899.—908.

²³ Dr. M. Zildžić, Zanati i zanatlije kod nas. Kalendar Hurrijet za 1924.

i odnosi jednog esnafa prema drugome i odnosi esnafa prema vlasti. Svaki je esnaf potpuno autonoman u svim svojim poslovima. Točno je određen minimum i maksimum vremena, dok šegrt postane kalfom, te vrijeme, kada se kalfa proglašuje samostalnim majstorom. Određeni su i odnosi između majstora, kalfe i šegrta i način, kako se biraju pojedini funkcioneri odbora ili lonđe, kako su to zanatlije obično zvale. Posve je jasno bilo, što pripada u kompetenciju pojedinih funkcionera, što u kompetenciju lonđe i skupštine, kako se određuju i izvršuju kazne. Po statutu obrtnik je mogao otvoriti dućan samo u svojoj čaršiji, a ne u čaršiji drugoga obrta; kovač u Kovačkoj; bravar u Bravarskoj, zvonar u Zildžijskoj i t. d. Iznimku su činili kahvedžije, bakali i mesari, koliko sam mogao ustanoviti.

Kada se u esnafu pojavila kakva zloporaba, koju nije mogao odbor ukloniti, znao se esnaf uteći vlasti za pomoć. Evo jednog primjera, iz kojeg se jasno vidi, kako je i vlast štitila esnafske uredbe. U biblioteci Begove džamije čuva se podnesak sarajevskog kadije od rujna 1819. i vezirsko rješenje iz 1820., koji ovako glasi:

»Dosta veliki broj starijih i uglednih majstora kazaskog esnafa pritužuje se sarajevskom kadiji, da se od nekog doba mnoge kazaske kalfe, a i drugi, koji nijesu izučili zanat, iz koristoljublja, a protivno dosadašnjem redu i običaju zanatlijskom, kupuju direktno od Ipekčija²⁴ svilu, pa je onda izrađuju i da im izrađeni predmeti budu na vagi teži, kvase ih zejtinom i maslom, i na druge slične načine prave varke, dok drugi opet izrađenu svilu dobavljaju iz tuđe zemlje i prodaju stranim trgovcima. Prije je bio red i običaj, da izučene kalfe otvore dućan i u njemu prodaju izrađenu svilu, koju su sami kupili od Ipekčija, a oni, koji nijesu otvarali dućana, uzimali su svilu od majstora vlasnika dućana, prerađivali je uz određenu cijenu, a izrađenu robu povraćali onomu, od koga su svilu uzeli. Pošto se ovaj postupak ne podudara sa starim redom i znatno oštećuje zanatlije, mole ovi, da se od divana isposluje jasna i striktna bujruldija, kojom se neizučeni zabranjuje kakov mu dražo rad sa produktima ovođa zanata, a izučeni kalfe, koji ne žele otvarati dućana, da uzimaju svilu samo od majstora, vlasnika dućana, prerađuju je valjano i povraćaju onim, od kojih su je primili, kao što je to i prije bilo.

Uvjerivši se kadija od drugih vjerodostojnih zanatlija, da se opisani slučajevi u istinu događaju, moli vezira, da se ovoj molbi udovolji. Početkom zildžeta 1235. kadija Hafiz Ahmed«.

Na ovo je stiglo rješenje od 11. ševala 1236., kojim se ovaj kadijski podnesak odobrava i nalaže se, da se stari običaji čuvaju, a neosposobljenim se zabranjuje miješati u poslove ovođa zanata.²⁵

Uprava. Svaki esnaf ima svoju upravu, koja se sastoji od više lica, što ih biraju dotični obrtnici. Na čelu uprave bio je čehaja, uvijek musliman.

Čehaja je ravnao esnafom. On je bio posrednik između vlasti i esnafa.

Majstori i kalfe birali su ga na neizvjesno vrijeme i mogli su ga uvijek skinuti s časti, ako nije vršio svoje dužnosti onako, kako treba.

Čehaja je određivao, za koji kraj može raditi koji član esnafa; određivao je cijene i kvalitet pojedinih predmeta; nadzirao je, da bude rad čestit i u skladu s dostojanstvom esnafa. Bez njegove dozvole ne proglašuje se šegrt za kalfu, a kalfa samostalnim majstorom. Nitko ne može otvoriti nove radnje bez njegove dozvole, a ne može se nikome

²⁴ Ipek = Peć, Ipekčija = Pećanin.

²⁵ Sličan dokumenat iz ovođa vremena nalazi se u ostavštini zlatarskog esnafa. Po ovome bih rekao, da su se već tridesetih godina XIX. stoljeća uzdrmale esnafske uredbe, a ovome je razlog dokidanje jeničara i onaj opći metež, koji je u vezi s time nastao.

ni zatvoriti bez njega. On je određivao, koliko šegrta smije držati koji majstor. Čehaja prima tužbe, vodi istrage i rasprave i određiva kazne kalfama i majstorima, a u većim prestupcima i šegrtima. Kazne su bile različite, a katkada vrlo oštre. Osobito su strogo kažnjavali one, u kojih se uhvatila kakva prevara (hilla). Najobičnije su kazne batine po tabanima, zatvaranje dućana na izvjesno vrijeme, 3—15 dana i zatvaranje dućana na uvijek i degradiranje majstora na kalfu. Najveća je kazna bila betdova (prokletstvo).

Ako je netko bio kažnjen privremenim zatvaranjem dućana, onda bi dućan stajao napola otvoren, vlasnik je mogao sjediti u dućanu, ali raditi i trgovati nije smio. Alat je bio pokriven zastiračem i stajao na stolu. Ovaku bi kaznu izvršavao čehaja s još jednim članom uprave.

Negdje pred 150 godina napravio je neki terzija feredžu po želji mušterije za 150 groša. U ono doba je stajala feredža oko 100 groša. Čuvši za ovo čehaja, sazvaio je ostale odbornike i osudiše zatvoriti dućan dotičnom majstoru, jer se ovim uvodi moda (bidat). Osuda je odmah izvršena. Čehaja je s ostalim odborom otišao u dućan dotičnog majstora i pokrio mu bijelim platnom terdžah (stol). Tim je osuda izvršena. Ovo sam slušao od više starih ljudi.

Prokletstvo se sastojalo u tome, što bi se uz odbor iskupili i majstori, otišli u dućan onoga ko je osuđen, jedan bi ga prokleo, a ostali bi to prokletstvo sa: Amin! popratili. Kako stari ljudi pričaju, ovako prokleti ljudi udarili bi u poslu natrag — propali bi i došli na prosjački štap.

Čauš. Svaki čehaja ima svoga pomoćnika, a to je čauš. Njegova je dužnost vršiti ono, što mu nalaže čehaja. On saziva upravu na vijećanje, sakuplja novac za bolesnog i siromašnog zanatliju, oglašuje naloge čehaje esnafu. Poziva goste na izlet, na testirsku gozbu, sijelo i t. d. Umre li koji od zanatlija ili neko od ukućana kojeg člana esnafa, čauš to oglašuje od dućana do dućana i poziva na sprovod (dženazu) u toliko i toliko sati.

Za čehaju se uvijek birao stariji i uvaženiji majstor, a za čauša se birao mlađi majstor ili stariji kalfa.

Ustabaša je stručni organ. To je najbolji majstor u jednom esnafu. Njegovo je mišljenje mjerodavno, kad se posumnjalo u solidnost rada nekog majstora. On je i egzaminator na ispitima šegrta.

Kalfabaša. Kakav je funkcioner bio kalfabaša, nije mi posve jasno. Muhamedaga Ramić pripovijedao mi je, da je njegova briga bila priređivanje izleta esnafskih, kao i zimskih sijela u pojedinim članova esnafa. Kada je bilo u nekoğa od esnafa sijelo, onda bi dotični sjedio u svojoj kući kao i gosti, pušio čibuk i razgovarao se, a kalfabašina je briga bila, da gosti budu primljeni i pogošćeni, kako treba. Za ovo imam donekle i potvrde. U jednom proračunu za kazaski izlet i svečanost kušaume, veli se, da je troškove učinio kalfabaša (iz god. 1234.—1819.) Neki sarač Hasanbaša priređivao je u svojoj kući god. 1778. 9. zimska sijela, a među posjetiocima spominje se i sarački kalfabaša Ahmed.²⁶

Kalfabaša je također nadzirao, da li se pojedini predmeti izrađuju po utanačenoj mjeri. Svako odstupanje od propisane mjere i načina izrade, strogo se kažnjavalo.

²⁶ »Glasnik zemaljskog muzeja« 1918., str. 57.

Uz čehaju, čauša, kalfabašu i ustabašu blio je još nekoliko majstora, koji su stajali na čelu esnafa. Svaki je esnaf bio potpuno autonoman. Mjesto, gdje se čehaja sa izabranim majstorima sastajao, zvalo se lonča (od tal. *loggia*).

Sve važnije odluke stvarao je čehaja u sporazumu sa odabranim ljudima, a ovim se cijeli esnaf pokoravao. Priziv se nije mogao uložiti, jer je ovo i najviši forum.

Esnafske skupštine. Ove su se držale prema potrebi, a na njima se vijećalo o esnafskim stvarima. Pravo glasa imali su samo majstori, dok su na skupštine mogli dolaziti i kalfe. Skupštini je presijedao čehaja, a ako ovoga nema, onda kalfabaša. Predmet je skupštine bio obično cijena robe i povišica plaća kalfama. Dokle god su bile esnafske organizacije čvrste, bile su i cijene istim predmetima jednake u svakom dućanu. Na skupštini su birali i funkcionere.²⁷

Rad esnafa. Rad se esnafa protezao u tri pravca i to: 1. što su zastupali i branili svoje zajedničke interese bez obzira na ostale struke; 2. što su dobrim primjerima, a i kaznama nastojali, da se njeguje i širi poštenje i solidnost; 3. što su se starali, da im se posao unapređuje i usavršuje.²⁸

Majstor, kalfa i šegrt. Šegrt je primao majstor, koji ga je mogao držati. Osim zanata radio je šegrt i druge poslove, koje obavlja služinče u dućanu i kod majstorove kuće. Ovo su pravo mnogi majstori, a osobito njihove žene, često i zlorabile. Bilo je opet majstora i bula²⁹, koje su sa šegrtom postupale kao s rođenim djetetom, pa još i bolje. Šegrt³⁰ je učio zanat 3—4 godine, a onda bi bio osposobljen za kalfu.³¹

Da šegrt postane kalfom valjalo mu je položiti ispit pred naročitom komisijom. Egzaminator je bio ustabaša. Ispit se sastojao u tome, da šegrt izradi jedan predmet svog zanata po uzorku ili urneku. Nakon uspješno obavljena ispita bio bi proglašen kalfom, ili, kako se obično reklo »uzeo testir«.

Kao kalfa ostao bi kod istog majstora i radio o zanatu. Sad bi dobivao plaću, koju bi mu majstor isplaćivao obično pazarnim danom, t. j. onim danom, kada bi se držao pazar (sedmični sajam), da tako može podmiriti svoje potrebe. Ako je u jednoga majstora bilo više kalfi, onda se najstariji zvao k a l f a b a š a, ili nadkalfa, koga valja razlikovati od esnafskog kalfabaše, o kome smo već govorili. Majstor je isplaćivao heftaluk počevši od najstarijeg kalfe. Kada je kalfa bio proglašen za majstora, mogao je otvoriti svoj dućan.

Otvaranje dućana. Kada je šegrt postao kalfom, dobio bi od majstora najpotrebniji alat, a kao kalfa nabavljao je ono, što nije imao. Kad bi prvi dan otvorio svoj dućan, dolazili bi mu na mubarić (čestitanje) majstori njegova esnafa i, ako je ovaj novi majstor bio siromašan, darivao bi ga svaki majstor onom vrstom robe, koje je najviše imao. Tako bi novi majstor, koji je otvorio prazan dućan, zbog bratske pažnje, pred večer zatvarao dućan, u kome je već imao i nešto robe.

²⁷ U XIX. stoljeću postale su časti funkcionera donekle i nasljedne.

²⁸ Dr. M. Zildžić, Ibid.

²⁹ Šegrt je zvao majstorovu ženu bula.

³⁰ Šegrt = perzijski šagird.

³¹ Kalfa = halifa, arapska riječ a znači zamjenik.

Obrtnici su se međusobno vrlo lijepo pazili, pomagali i upravo bratski osjećali jedan za drugoga. Kao za ovo neka posluži ovaj primjer. Desilo se, da je neki obrtnik jedan dan pazario onoliko, koliko treba da namiri svoje potrebe, pa i više, a njegov susjed nije toga dana ništa prodao, pa ako bi ovome obrtniku došla nova mušterija, uputio bi ju svome susjedu veleći: »Eno kupi u njega, cijena je ista i roba ista, a on danas nije ništa pazario«. Mnogi su znali reći, da tražene robe nemaju, ili da je prodana i čeka, da je kupac odnese i na taj bi način uputio svoju mušteriju susjedu. Onda je zaista bilo lako govoriti i vjerovati, da će doći ono, što je kome kismet. Uočivši ovo, lako je shvatiti poštenje, o kome Evlija Čelebija piše: »Još sam vidio u čaršiji ljudi, kako pare broje, a kad muezin zauči ezan, ostave pare onako u otvorenim dućanima i nezatvorivši pohrle u džamiju i kad se povrate, nastave rad i trgovinu«.

Dobro stojeći trgovci i obrtnici nijesu uopće prodavali »na malo«, da tako siromašniji može lakše prodavati svoju rukotvorinu. Za vrijeme česatluka³² pomaže bogatiji siromašnoga i zajima mu novac bez kamata, bez svjedoka i obveznica. (Vrlo su rijetki ljudi bili, koji su novac davali na kamatu, a svijet ih je mrzio³³.)

Spomenuli smo, kako je šegrt postajao kalfa, a kalfa majstor. Šegrt je za svoje promaknuće morao s uspjehom položiti ispit, a kako mi se čini, kalfa je morao dokazati, da mu je otac ili djed ili pradjed bio majstor u istom zanatu, da može dobiti dozvolu, da otvori dućan. Uvijek je u isto vrijeme po više šegrta osposobljeno za kalfe i kalfi za majstore. Svečanost, koja se priređivala u jeničarsko doba pri podjeljivanju svjedodžbi šegrtima za kalfe, i kalfama za majstore u raznim obrtima zvala se kušanma.³⁴ Kušanma je uvijek spojena sa velikim izletom.

Izleti kušanme. Izleti (teferići) kušanme vrlo su lijepa i zanimljiva esnafska uredba. Od zgode do zgode priređivali su se ovi izleti u romantičnoj okolici Šeher-Sarajeva, a kojiput i u prostranim baščama samoga grada. Kao izletišta spominju se u okolici sarajevskoj Bendbaša, Pjenkovac, Golubinjak, Abuhajat, Soukbunar-Pišćivoda, Kovačići, Koševa, Sedrnik, Obhodža i Zmajevac, a u samom gradu bašče u Čemaluši i na Budakovićima. Jedan dio Kovačića zove se i danas Šatorija, jer su se ovdje najviše držali izleti, koji su trajali po više dana, a za slučaj nevremena propeli bi šatore, po kojima se ovo mjesto i prozvalo.

Vrijeme je izletima od Jurjeva do početka listopada. Izleti manjih esnafa trajali bi 1—2 dana, a izleti većih esnafa trajali bi i po osam dana. Za vrijeme izleta dotična je čaršija zatvorena. Ponedjeljak i četvrtak obično su prvi dani izleta. Trošak oko izleta snosili su majstori i kalfe. Na izlet je mogao doći svako, a priređivači bi ga pogostili jelom, duhanom i kahvom. Na ovim izletima proglasili bi nove kalfe i majstore. Majstori bi im zaželjeli svako dobro i dali im hairdovu (blagoslov) a hodža bi proučio dovu. Iza ovoga bi šegrta zaškrtnuli majstore komadom čohe, dugačkom 3—4½ aršina, a ako je u dotičnog majstora bilo i kalfi, zaškrtnuli bi ih također čohom.

³² Česatluk = kriza.

³³ Asimağa Hadžišabanović, član stare, ugledne trgovačke porodice pripovijeda, kako su veletršce Očaktane Sarajlije mrzili i prezirali, jer su davali novac na kamate, Očaktane nijesu pozdravljali ni onda, kad bi na kakvo vijeće s njima bili pozvani.

³⁴ Kušanma dolazi od turske riječi kušanmak a znači pasati ili opasati. Prigodom kušanme pripasali bi šegrtu peštemalj (kecelju).

Da kušanma bude što svečanija pucalo se iz topova i pušaka, kako se to vidi iz očuvanih računa o troškovima ovih izleta. Razlijevala se naša sevdalinka i odjekivali zvuci sa šargije. Zametale se razne igre, bacalo se kamena s ramena, gađao nišan i t. d. Za veće se izlete spremalo po 2—3 mjeseca pa i više; zato bi iznajmili sobu za dogovore i magazu, za nabavljene stvari. Koliko se jelo i kahvenisalo na ovim izletima, svjedoči nam dalje navedeni račun o izdacima za jedan izlet kušanme. Na izletima bi se u obrtničku knjigu (esnafski teftir) unijela imena novih kalfa i majstora.

Od zametka obrtničkih organizacija u Sarajevu, pa do vremena Omer paša Latasa (1850.—1852.), priređivali su se izleti kušanme, a kako je onda nestalo jeničara, nestade i kušanme, a zamjeni ju testir i testirska gozba.

Od Omer pašina vremena oslobađa svaki majstor svoga šegрта t. j. daje mu testir, a u kući šegрта priredi se gozba, na koju se pozove majstor, čehaja, čauš i još nekoliko ljudi iz esnafa. Tu majstor blagoslovi šegрта i dova se učini, a kod katolika i pravoslavnih govorio bi šegrtu čauš »svjet«³⁵.

Izleti su se i dalje priređivali, ali nijesu imali onog značenja, što su imali do ukinuće jeničara. Koliko sam mogao saznati, posljednji su izlet priredili zildžije negdje iza Jurjeva 1877.

Rahmetli Mula Mustafa Bašeskija zabilježio je u svojoj kronici nekoliko izleta kušanme, pa ćemo ih ovdje navesti.

God. 1746. prirediše b o j a d ž i j e izlet kušanme a iste godine prirediše i k a z a n d ž i j e sličnu svečanost. U 1770. priredili su č e b e d ž i j e svoj izlet, na kome je bio i naš kroničar. On veli doslovce ovako: »Iste godine, kada je sunce bilo u zviježđu Vage, bi svečanost čebedžija za unapređenje šegрта u istom obrtu s izletom u Obhodži, gdje se zapisa 160 kalfa. Pozvano je bilo, što iz grada, što iz okoline obrtnika, gosta, bašeskija³⁶ i nekolicina pismenih, a i ja sam bio pozvan. Bilo je oko 15 sofri, te sam tu svjetinu promatrao i izbrojio. Na sofri je bilo 3 vrste bojadisanog pilava i to crvenog, žutog i bijelog skupa sa baklavom, te smo se tu provešeli 4—5 dana«. U god. 1774. bilježi: »Tabaci napraviše kušanmu u blizini Golubinjaka, kad je sunce unišlo u zviježđe Vage. Pošto je maslo i drugi živež bio na cijeni, sakupiše iz opreznosti mnogo novaca, a i pomoćnici dobave sobom iz pokrajine masla i ovnova, a majstori porazdijeliše od sebe mnogo jela. U kratko rekuć zabaviše se više od jedne sedmice, i uvidiv, da će im dosta novaca preteći, pokupuju mnogo čohu i podijele svim majstorima i pročelnicima po 1—2 čohu, a nekim i po 3—4. Otišli su na izlet u srijedu, a vratili se u četvrtak 2 šabana (28. rujna). Izlet je dakle trajao 9 dana. U lipnju 1775. prirediše č i z m e d ž i j e u masama zabavu na Souk-Bunar u i izabraše za čehaja Muharemagu Ramića. 12 redžeba 1190. (27. kolovoza 1776.) napraviše pekari izlet kušanme u blizini Pjenkovca na Jaliji, a bilo ih je 40—50 osoba. U povorci išli su kršćani naprijed, a majstori im na konjima, što ne bi po čudi nekolicini bezumnika, od kojih Smail aĝa Škono ode čehaji, te se prituži, na što poskidaše s konja kršćane, koji se na to rasrde, veleći, da su time osramoćeni, te prigovore, što im se nije odmah kazalo, da ne mogu u povorci ići naprijed. Ovi prigovori bili su u istinu opravdani, jer ima svakojakih ljudi, koji se računaju u pametnjake, a

³⁵ R. Džinić, Prvi bosansko-srpski kalendar za 1868. Sarajevo, str. 54.

³⁶ Bašeskija = isluženi vojnik kod jeničara, veteran.

nemaju ni pameti ni zdrava uma, te im se pilav često raskaši. I u samoj se prijestolnici po kadikad dogodilo, da se ovako šta dozvoli.

Ovaj izlet priređen je na dan Gospojine, 13. redžebu 1190. (28. kolovoza 1776.) kada se sunce nalazilo u zviježđu Djevice.

Dne 9. šabana 1190. (23. rujna 1776.), u ponedjeljak, prirediše i t e s a r i kušanmu, u Londarinoj bašci u Čemaluši. Bio im je čehaja starac Suljman-baša.

Tri dana prije Miholja 1776. napraviše i b r i j a č i na poticaj dvojice trojice raskalašenih kalfi kušanmu, premda zato nije bilo ugodno vrijeme, a i kalfi je bilo malo, poradi čega se namučiše. Oni su htjeli napraviti izlet u Kovačice u Šejh Aljinu Tekiju i uzmu dozvolu od Šejha Hadži Mehmeda Berba, na što se razljuti 97. džemat, veleći, da su trebali tražiti dozvolu od njeđa, komu tekija pripada, a ne od Šejha, koji je tu privremeno postavljen. Napokon napraviše izlet jednoga dana u Kovačice i razdijeliše čohe majstorima, od kojih se mnogi nađe povrijeđen, jer nije dobio čohe i zato taj izlet nije uspio. Izim toga nikoga i ne pogostiše, radi čega im se svjetina naruga riječima: Dan i noć za majstora, pa makni prstom, eto čohe. U rujnu 1795. obavili su brijači također kušanmu«.

U god. 1777. zabilježio je pomenuti kroničar pet izleta kušanme. Iza Jurjeva do 12 dana, u mjesecu redžebu 1191., prirediše h a l a č i izlet kušaume i postaviše šatore u bašci Bećir ađe Osmanagića u Sarač Alinoj mahali.³⁷ 22. redžeba 1191. napraviše m u t a p č i j e izlet, a u mesdžidu tabačkom sakupi se nekolicina ljudi i obave molitvu te osta 10—20 osoba i odu na izlet u Šejh Alinu tekiju. Č i z m e d ž i j e odu također isti dan na izlet na Souk-Bunar, gdje obave kušanmu peštemalja, a mutapčije dođoše u četvrtak i podijeliše šesnaestorici čohe, a pošto sam ja bio pisar, dadoše i meni 4½ aršina. Čizmedžijska povorka bila je veoma golema, što sluti na zlo, a pred nju je izišla nebrojena svjetina i dječurlija. Ta povorka s pomoćnicima i majstorima brojila je 1000 duša, a samih konjanika bilo je u povorci oko 219. Tada je bilo sunce u zviježđu djevice četvrtog stupnja, a to je bio ponedjeljak. Tada je upisano u tefter oko 330 kalfi. Izlet čizmedžija ne svrši se mirno, nego se radi čoha desi tučnjava, a i među mutapčijama, koji su došli mirno i uljudno, zapodješe bez ikakvog razloga prostaci tučnjavu.

16. rujna 1777. u ponedjeljak napraviše i k u j u n d ž i j e kušanmu u Koševi i to vrlo okićeni i u redu, a u tome najviše doprinese serdengeždija³⁸, mladi Salih ađa, sa svojom pameću i redom, komu se niko ne usprotivi.

Sarači napraviše svoju kušanmu u gaju i to u četvrtak, kada je sunce bilo četvrti dan u zviježđu vage, pred ramazan na jednu sedmicu, a vratiše se u srijedu 26. rujna. Pošto je vrijeme bilo jako ugodno, došlo je mnogo svijeta, da ih gleda, a naročito je jedna osoba, koja je došla iz nekog grada, pravila je rakete u raznim vatrenim oblicima i tako je zaradila dosta novca u ime napojnice«. Bašeskija bilježi još jedan izlet, što ga prirediše sarači na Petrovo 1797. (15. muharema 1212.), a kako se vidi iz sačuvanih saračkih teftera, održali su izlet kušanme još u zilhidžetu 1211. (lipanj 1796.), a u zilkadetu 1238., (srpanj 1823.) i 15. džemazul ahara 1158. (lipanj 1745.). Sarači su priređivali sve svoje izlete u gaju mevlevijske³⁹ tekije na Bendbaši osim onoga od 1823.

³⁷ Sarač Alijina mahala = Budakovići.

³⁸ Serdengečdija = vrst jeničara.

³⁹ Mevlevije = jedan derviški red.

»U kolovozu 1778. počеше se kovači spremati za izlet u Kovačićima i počese razapinjati svoje šatore. Na izlet kušanme odoše 23. kolovoza u četvrtak, ali im vrijeme ne bijaše povoljno, jer je bilo čas lijepo, a malo poslije i kiše, a pred povratak bilo je dan i noć neopisive kiše i vjetrova. Ta njihova zabava nije dobro ni uspjela, pošto su ti obrtnici većinom ljudi, došli sa sela po zanatu, te nijesu uljudni i razboriti, nego od veće česti prostaci, koji ne znaju ni gosta dočekati, niti počastiti, zbog čega bijaše malo i posjetioca. A i oni, koji su došli, lutali su oko šatora, ne znajući, kuda i kamo će se svratiti, jer nije bilo nikoga, da se brine za goste i da i mizide u susret«.

Još je konačno naš kroničar zabilježio jedan izlet u 1797. godini: On piše: I b a k a l i napraviše 20. safera (14. srpnja 1797.) kušanmu u Kovačićima, ali među njima bijaše samo jedan majstor, a svi ostali kalfe.

Među spisima kazaskog ceha, što se čuvaju u knjižnici Begove džamije u Sarajevu, nalaze se dva računa o izdacima za izlete ovoga ceha. Oba su izleta održana 1234. (1819.) u Koševi. Prvi je bio 21. šabana 1234. (1. lipnja 1819.), a drugi početkom zilkadeta (sredinom kolovoza). Trošak oko prvog izleta iznosio je 258 groša i 35 para, a oko drugog, na kome je obavljena i kušauma 6204 groša i 2 pare. Na prvom su izletu bili prvaci ovoga ceha, koji su izašli u Koševu, da pregledaju mjesto, gdje će se držati veliki izlet i koji će trajati nekoliko dana. Ovdje su pregledali mjesto i dogovorili se kako će se sve urediti i napraviti za veliki izlet. Kako se iz drugog računa vidi, pripreme su otpočele drugi dan iza prvog izleta i trajale su 51 dan. Povjereno je bilo kalfebaši Hadži Dervišu, da se brine za izlet. Za izlet je ukupljeno 7102 groša i 25 para a potrošeno je 6204 groša i 2 pare. Evo tih računa u prevodu:

I. Trošak za izlet, što se održao 21. šabana 1234. u Koševi:	
42 oke riže	groša 42.—
med	» 22.28
maslo	» 22.08
kruh	» 30.—
4 oke luka	» 2.—
kava	» 8.—
so i luč	» 2.—
10 oka ugljena	» 1.—
cimet, klinčić, biber, šafran i sapun	» 2.03
1 svijeća	» —.01
20 komada jaja	» 1.—
5 tovara drva	» 3.30
1 janje	» 5.—
još jednoć kruha	» 3.20
još 2 junge masla	» 6.24
5 kašika	» —.01
kuhar	» 13.—
kavedžija	» 3.20
suho grožđe	» 13.02
još 21 oka riže	» 21.—
82¼ oke mesa	» 50.—
za prenos	» 1.—
još 2 tovara drva	» 2.—
još kave	» —.10
5 kablica kiselog mlijeka	» 1.25
	<hr/>
	groša 258.35

II. Troškovi oko izleta kušanme kazaskog esnafa održanog u Koševi početkom zihidžea 1234.:

Bakalbaši Muharemu za troškove oko izleta 21. šabana	258	35
1 teste papira 18 testeta drvenih žlica	8	15
800 oka riže po 30 para	600	—
još 98 oka riže po 30 para i vreća	78	—
kalajisanje kazana	115	14
80 oka meda po 50 para	100	—
9½ oka soli po 15½ para i 5 p. hamalu	35	22
267 oka meda po 46 para	307	02
174 oke i 260 drama masla po 70 para	308	24
½ oke bibera	2	05
za njivu u Koševi, na kojoj je izlet	70	—
još 109 oka i 250 dr. masla i prenos	191	16
za šafran, cimet i klinčić	6	38
kalajisanje sahana i 2 laranija	15	31
100 oka suhih šljiva	18	—
	2116	02
Jeničarađi	59	26
373 komada jaja po 8 akši i		
160 komada jaja po 9 akši ⁴⁰	18	17
vojsci	300	—
	2494	05
luč, biber, šafran i cimet	10	37
još 50 oka suhih šljiva	9	—
duhan, kahva i bakšiš čokadaru	40	08
meso	712	16
kruh	878	09
8 oka crnog baruta i topčijama	54	10
radnicima i kirija	46	29
kiselo mlijeko	14	12
čerpić i drvo za građu	24	29
drvo za gorivo	49	27
Vuku Mustafa baši	16	20
još masla	52	29
	4403	31
kadiji za dozvolu	33	—
5 starih greda	5	—
ocat, ražanj, kalajisanje kavenih dževai	25	38
trenice	164	25
luk, pekmez, biber, čavli, žlice i platno	167	—
	4799	14
2 čupa	12	—
čizme čehaji Mula Mehmedu	14	10
čizme bajraktaru Osmanu	14	30
kirija za sobu u Đulovu hanu za 124 dana	93	—
za čohu	1049	—
	5982	14
za magazuu u istomu hanu	33	05
nečitljivo	20	06
firak čaušu Bukvi Mustafi	8	03
čehaji Mula Mehmedu za troškove	160	14
	6204	02

Kako se vidi u ovome je računu šest puta pravljen suma izdataka. Mislim, da je tome razlog, što naši stari nijesu bili prijatelji stupca sa mnogo sumanda, a možda je to uprava esnafa tražila na svojim dogovorima.

⁴⁰ 6 akči = 1 para, 40 para = 1 groš.

Posljednji izlet kušanme priredili su t a b a c i pred sam dolazak Omer paše Latasa, dakle oko god. 1849.

Cehovske knjige (esnafski tefter). Svaki je esnaf imao svoju knjigu, koja bi se sastavila prigodom svake kušaume. U nju su upisani svi majstori i kalfe, pa njihova djeca i unučad. Ovo se činilo stoga, da se kasnije zna, da su potekli od majstorske familije, jer kako mi je pripovjedaio simpatični 95-godišnji starac i kazaski majstor Hadži Mustafaga Čatić, majstorom je mogao postati samo onaj, komu je neko već bio majstor. Mnoge podatke o esnafskoj organizaciji imam zahvaliti ovome starcu, koji mi je s najvećom pripravnošću izašao u susret. Govorio je o esnafskim uredbama, majstorima i radu uprave sa zanosom, kao što su nekoć učitelji učiteljskih škola govorili kandidatima o borbi i radu starih učitelja u Hrvatskoj. On se upravo ponosio, što je bio zanatlija u doba, kad su esnafi bili autonomni. On je napamet znao skoro sve stavke iz gornjeg računa o izletu kušanma od 1819. i sadržaj mnogih dokumenata. Ovo je dokaz, kako se nekoć obrtnici pored svoga posla bavili i historijatom svoga esnafa. Njegova je zasluga, da je kazaski arhiv smješten u knjižnicu Begove džamije. Kad sam mu pripovijedao, da sam sve ono o njegovu esnafu pregledao i proučio, silno se obradovao i sa suzama radosnicama reče mi doslovce: »Ovo je dževahiz (dragocjenost) za onoga, ko zna, a ko ne zna, ne vrijedi pare«.

Koliko sam dosad saznao, očuvale su se knjige od saračkog, kazaskog i zlatarskog esnafa.

Sarač Muhamedaga Kalfagić ima pet teftera dobro uvezanih u kožu, a u njima su popisi majstora i kalfi iz sedam različitih godina i to iz 1163., 1186., 1191., 1211., 1212., 1238. i 1239. po Hidžretu (od 1750., 1770., 1777., 1796., 1797., 1833. i 1834.). U tefteru od 1163. upisano je stanje i od 1186. i 1212. Svi su istoga formata (16·5×46·5). Neki su pisani upravo kaligrafski.⁴¹

Od kazaskog esnafa sačuvala su se četiri popisa i to iz 1141., 1173., 1234. i 1236. (1728., 1759., 1819. i 1821.). Dva su popisa uvezana (1141. i 1173.) u tvrde korice formata 15×32, treći je neuvezan (format 17×46), a četvrti je sastavljen na listu (68×46). Kako se iz ovih popisa vidi, u ovome je esnafu bilo i Židova. Zanimljivo je, da su obrtnici ovog obrta u Travniku i selima Budižavlje i Kaderići⁴² pripadali sarajevskom kazaskom esnafu. U zimsko doba seljaci ovih sela izrađivali su dugmeta.

Od k u j u n d ž i j s k o g esnafa našao sam samo jedan tefter u Hadži Muhamedage Kumašina, potomka prastare kujundžijske obitelji. Na ovom se tefteru još lijepo vidi, kako je bio vrpcom svezan i sa tri strane zapečaćen. Očuvala se i kesa, u kojoj je bio i koja je također bila pod pečatom, pa onda i sandučić, na kome je bio opet pečat. Ovo su najbolji znaci, kako se esnaf čuvao, da se ne bi neko kradom u nj uvukao i počeo rad kao neizučeni kalfa ili majstor. Ovaj je tefter uvezan u drvene korice (format 12×19), a u njemu je popis koji je sastavljen 12. ramazana 1252. (10. prosinca 1836.). U ovome esnafu bilo je pored muslimana još pravoslavnih i Židova. Ovaj je tefter pisao Ibrahim Mestvica-Divović⁴³, koji je bio pisar slavnog Husejin kapetana Gradašćevića.

⁴¹ Do ovih teftera došao sam pomoću hatiba (župnika) Careve džamije, gospodina Hafiz Džemal ef. Hadžijahića, pa se i ovdje najljepše zahvaljujem i njemu i Muhamedagi Kalfagiću.

⁴² Oba su ova sela u visočkom kotaru.

⁴³ Umro je u Sarajevu 1280. (1863.—4.).

Kazandžijski esnaf imao je jedan od najinteresantnijih teftera, jer su u njem bili uz popis majstora i kalfi upisani i računi o izletima i druge razne zgode овога esnafa još od vremena, kad se kovao novac u Sarajevu, a čuvao ga je zadnjih godina Mehaga Ramić. Pokojni Kosta Hörmann pozajmio je ovaj tefter od čuvara i nikad mu ga nije vratio. Što je s njim bilo dalje, to je zasad tajna. U muzeju sarajevskom ga nema, a sumnjam, da je uopće u Bosni. Ovo je ujedno i najstariji tefter, jer je novac kovan u Sarajevu 1688. godine.

Hadži Salihaga Turbo, posljednji čizmedžijski čehaja, koji još živi, pripovijedao mi je, da su tefteri i ostali spisi njegova esnafa propali prigodom smrti njegova rođaka Hadži Bajrama Turbe, koji je umro pred nekoliko godina.

Kako su obrtnici grada Sarajeva bili ujedno i jeničari, to se u nekim popisima navode i njihovi časnici i potčasnici i to na prvom mjestu. Mnogi od obrtnika bili su i pripadnici raznih derviških sekta, pa je i to označeno.

Početak svakog popisa sadržava u glavnom: kada i gdje se održao izlet kušanme i kada je popis sastavljen. Evo jednog primjera: »Popis kalfi i majstora saračkog esnafa sastavljen 26. muharema 1239. povodom izleta kušanme na Bendbaši, gdje su osobitom požrtvovnošću i neželjenim požrtvovanjem dobrih (ereuler) i majstora proglašene nove kalfe i majstori«. Kad je popis sastavljen, udarili bi prvaci esnafa svoje muhure i potpise i tim je stvar u redu. Ali da se ne bi što u tefteru mijenjalo ili falsificiralo, tefter bi se stavio u jedan sandučić, koji bi se zaključao, zapečatio i u prisustvu svih članova uprave pohranili bi ga u zajedničkom esnafskom i kadijskom arhivu⁴⁴. Ključ bi uzeo čehaja. Pored novoга teftera stajali su i stari i drugi spisi u sandučiću.

Ovaj arhiv bio je u Brusa-bezistanu u onome prostoru, što se još danas vidi nad zapadnim stupom, gdje se sastaju četiri luka, što drže četiri kubeta. Ako je bilo potreba, da se sandučić otvori, otvarao se opet u prisustvu članova uprave esnafa.

Ovo je mjesto odabrano za arhiv, jer je po mišljenju stručnjaka bilo jedino sigurno od požara.

Kada je princ Eugén popalio Sarajevo, izgorjeli su svi spisi šerijatskog suda, kao i esnafski tefteri, pa se onda tražilo sigurno mjesto za arhiv.

Esnafski bajrak (zastava). Koliko mi je dosad poznato, tri su esnafa imala svoje bajrake, zastave, i to kazazi, tabaci i sarači, ali bez sumnje imali su ih i drugi. Kazaski se bajrak čuva sada u biblioteci Begove džamije dug je 3·5 m, a širok 2 m od svile zelenkaste boje sa deset krasno izrađenih kita, koje su kazazi izradili kao sebi. U sarajevskom muzeju imaju još dva esnafska bajraka, ali se ne zna, kojim su esnafima pripadali. Podsigurno znam, da je jedan tabački, jer mi je Hadži Hafir Tabak pripovijedao, da ga je neko od esnafa prodao muzeju, a njegov otac Hadži Abdija je silno žalio, što su se s tim amanetom svoga esnafa rastali i govorio, da bi dvostruke pare za nj dao. U kolovozu 1788. razvio je sarajevski mula tabačku zastavu na vojnu protiv Austrije.

Esnafske su se zastave upotrebljavale u esnafske svrhe, razvijali su ih prigodom izleta i različnih svečanosti. Esnafi, koji su imali zastavu, imali su i zastavnika i jamake.

⁴⁴ »Glasnik zemaljskog muzeja« 1889., knj. I., str. 20.

Nabava ćereste i kupovanje gotove robe. Kako mi je Hadži Mustafa Čatić pripovijedao, nekad davno nabavljao je esnaf zajednički ćerestu (materijal) pa bi se onda dijelilo među majstore prema uloženom novcu za nabavu. Kasnije su nabavljali pojedinci i prodavali majstorima, a i oni sami izrađivali. Na ovaj način postali su mnogi trgovci a uz to bavili su se zanatom nijesu sami radili, ali su držali kalfe i šegrti.

Ako je neki trgovac donio izrađenu robu sa strane, a ta se je izrađivala i u Sarajevu, nije ju smio krčmiti, nego bi je morao prodavati esnafu, a ovaj bi ju razdijelio među majstore prema njihovim imućstvenim prilikama. Na ovo se osobito strogo pazilo. Tako su se esnafi branili od strane konkurencije. U ovome je pogledu i vlast štitila esnafa. Svaki pojedinac, koji bi se ogriješio o postojeću praksu pri kupnji gotove robe, bio bi najstrožije kažnjen. Ovakve grješnike stizalo bi obično prokletstvo.

Da trgovci ne bi često donosili ovaku robu i tako zaustavili rad u esnafu, mogao je esnaf da je i ne kupi, a vlasnik je opet nije smio krčmiti.

Ovo su upravo uzorne uredbe i odredbe i dokle god su postojale, mogao je obrt cvasti, a Sarajevo se brojilo u red prvih obrtnih gradova Balkanskog poluotoka.

Esnafski mekteb. Da šegrti, a kasnije kalfe i majstor ne budu potpune neznalice postajao je od davnine u Oprkanju ili Ibrikčijskoj čaršiji jedan mekteb (početna vjerska škola), u koji su šegrti dolazili ranim jutrom učili najpotrebnije elemente iz nauke o vjeri, pa čitati i pisati arapskim slovima. Nastava bi za ovu djecu svršavala oko 9 sati prije podne, da tako mogu i u radionicu majstoru. Ovaj je mekteb postojao još do 1912.

Konac pravih esnafskih uredaba. Sultan Fatih Mehmed II. osvojio je Bosnu od kralja bosanskoga, a Omer paša Latas svladavši bosanske feudalce, osvojio je ovu zemlju od njih i učinio sultana pravim gospodarem Herceg-Bosne. Po izmjenju i daljnji razvoj unutrašnjih prilika bio je pad bosanske aristokracije mnogo značajniji od pada slavnog bosanskog kraljevstva i rasula zemlje Hercegovine. Nakon požara 1851. zadobi i sarajevska čaršija novo lice. Ovom su prilikom pokopana prava i povlastice esnafske autonomije. Čehajina su prava posve stegnuta, a ustabaše i kalfabaše nema više. »Sada se zavodi tanzimat, a ako možete prodajite kalaj (kositer) pod srebro« rekao je Omer paša zlatarima. Ovoj izjavi ne treba komentara.

I nakon Omer pašinih vremena postoje esnafi, biraju se čehaje i čauši, ali starih uredaba i moći nema više. U djelokrug čehaje spada od sada osposobljavanje šegrti i kalfi i još neke sitnije stvari esnafa. Ali ostalo je i održalo se skoro od konca prošlog stoljeća ono, što je bilo ponajljepše u esnafu i našoj čaršiji, a to je ljubav, pažnja i bratsko potpomažanje zanatlija između sebe.

Evo što pjeva naša narodna pjesma o zanatlijama, dok su esnafi bili u jeku:

Hotio bi Ali paša doći,	A bakali bijeli pilavi
Al ne smije kroz Sarajevo proći	Krevetari biber po pilavu
Nisu ađe medene baklave,	Biber pali bijeli pilav kvari,
Bajraktari šećer po baklavi,	Kazandžije zlačani sahani,
A jamaci pita zeljanica,	Čizmedžije zerde u sahanu,
A neferi sitni hurmadžići,	Saračići sitni kolačići,
Bazerdžani na medu džunlari,	A kazazi bamlja u sahanu,
Mladi bezi keške u kazanu,	Borov čorba kahvedžije mlade
A terzije sitne rešedije,	A aščije hošaf kaisije. ⁴⁵

⁴⁵ Ova se pjesma nalazi u još ne tiskanoj zbirci Halida Kreševljakovića.

Jedan djelomični popis obrtnika i esnafa u Sarajevu iz god. 1849.

Za onih burnih vremena u Bosni, kada je skoro sav islamski svijet ustao protiv nizama i tanzimata prognao je travnički vezir 25 prvaka iz Sarajeva u Brusu i Kandiju, naredio je muselimu, da uzme pod čefilemu⁴⁶ sarajevsku čaršiju. Popis čefileme sačuvao se u 83. Sidžilu, a sastavljen je 1849. U popisu su imena od 947 majstora i kalfi od 18 različitih esnafa. Niti broj majstora i kalfi niti broj esnafa ne pokazuju nam točno stanje onovremene čaršije. Ovdje su ispušteni svi obrtnici nemuslimani, jer su bili vladi pouzdani, pa od njih nije ni uzeta čefilema. Isto su tako ispušteni i cijeli esnafi. U ćurčijskom su esnafu bili sami pravoslavni, pa se ovaj esnaf uopće ne spominje, a bio je vrlo velik.

Od dolaska Osmanlija pa do 1878. nabrojio sam u svemu 57 različitih obrta, što su u tom vremenu cvali u Sarajevu, a kako su manji i srodni obrtnici činili jedan esnaf, postojao je za to vrijeme 31 esnaf. Za češljare (tarakčije), kečedžije, bardakčije i još neke druge ne nadoh nikakova spomena njihovim esnafima.

Ovdje dalje slijedi još u kratko opis pojedinih esnafa i obrta.

K o v a č i. Kako je ovaj obrt od davnine lijepo cvao u rudarskim mjestima Kreševu i Varešu i njihovoj okolini, nije se nikada osobito razvio u Sarajevu. Obrtnici su bili ponajviše došljaci iz obližnjih mjesta. Bašeskija zabilježio je jedan kovački izlet kušaume 1778. u Kovačićima. 1849. uzeto je pod čefilemu 30 osoba iz ovoga esnafa. Čehaja je sa dva člana upravljao ovim esnafom. Još i danas zove se jedna ulica u Sarajevu Kovači.

B r a v a r i (bravadžije). U jednoj vakfiji iz 1562. spominje se Bravadžiluk ulica, koja i danas postoji u Sarajevu, prema tomu bio je i ovaj obrt razvijen već u XVI. stoljeću. Ovi obrtnici, kako mi se čini, nijesu imali svoje organizacije, nego su bili zajedno s kovačima. U Sarajevu su dobro poznate dubrovačke brave.

N a l č a d ž i j e. Prije 1565. sagradio je neki Hadži Osman Nalčadžija jedan mesdžid, a mahala oko ovoga zove se i danas imenom ovoga dobročinitelja. Kasnije se spominju nalčadžije po koji puta u raznim ispravama, a još 1802. spominje se i Nalčadžijska čaršija u jednoj vakfiji. To je dio današnjeg Kundurdžiluka od Abadžiluk ulice do današnjih Bazerdžana. Ima i prezime Nalčadžić.

Nalčadžije su pravili nalče ili potkove, što su se udarale na muške čizme. Nijesam našao nikakova traća ovome esnafu. Vjerojatno je, da su bili u istom esnafu s bravadžijama i kovačima.

N a l b a u t i. Nalbaut je obrtnik, koji potkiva konje. Često se spominje i u našoj narodnoj pjesmi. Dućani, u kojima rade nalbauti, zovu se nalbautnice. Nalbautske čaršije nema u Sarajevu, a nalbautnice su bile blizu hanova. God. 1849. brojio je ovaj esnaf 9 članova, a uprava se sastojala od čehaje i dvojice članova. U Varešu i Kreševu kovalu su se konjske ploče kao i danas, odakle su ih donosili demirdžije ili tumurdžije (gvoždari) i prodavali kao i ostale kovačke produkte. Gvoždara je bilo 1849. u Sarajevu 66. Zadnjih godina podmirivali su ovi trgovci kovačkim proizvodima gotovo svu Evropsku Tursku.

Z i l d ž i j e (zvonari). Najmješovitiji je esnaf u Sarajevu zildžijski. Ovamo su se ubrajali: nožari (bičakčije), sabljari, kantardžije, zvonari,

⁴⁶ Čefilema = jamčenje.

4. Esnafski mekteb i pod njim magaza u Opatkovu.

tufekčije i koredžije. Kod mnogih ovih obrtnika iščezla su porodična imena, pa se njihovi potomci danas zovu Zildžići, Bičakčići, Sabljari, Kantardžići, Tufekčići i Koredžije. Tufekčije su popravljali puške, koradžije su pravili kore za noževe.

Zildžijska se čaršija zvaše Zildžiluk, ali pored ove spominju se Sabljarska i Bičakčijska. U predokupaciono doba bilo je ovih obrtnika i u Kovačima ulici.

Sabljarska čaršija sterala se oko današnjeg »Hotel Centrala« od njena osnutka 1474. pa po svoj prilici do velikog požara 1697. Onaj kraj zvao se sve do 1878. Kulukčije (od tur. klč = sablja). Sabljari su istresali prašinu od čumura (drveni ugalj) u Miljacku, a po tome dobi i onaj most svoje ime Čumurija. Zildžiluk je bio između stare Careve čuprije i Drvenije uz lijevu obalu Miljacke. Pri regulisanju ove rijeke 1895. nestade ove čaršije, a danas radi još jedan zildžija u Sarajevu.

God. 1849. brojio je ovaj esnaf 43 člana. Čehaju sa četiri člana upravljao je ovim esnafom. Posljednji čehaja bio je Fočo Osmanaga.

Kazandžije ili bakardžije. Ovi obrtnici izrađuju sve vrste kuhinjskog posuđa od bakra. Osim toga izrađuju bakrene svijećnjake, kapke za fenjere i sve što je od bakra. U ovome esnafu bilo je pravih umjetnika. Njihovim se djelima još i danas divi obrazovan svijet. Kazandžijski trgovac Muhamedaga Ramić, čiji su još šukudjedi bili kazandžije, pripovijedao mi

je ovo: Jedan od najboljih majstora bio je Salih Bektić, koji je umro iza okupacije. Topal Osman paši donio je francuski konzul nekakvu zdjelu od činije (porculana). Na kapku ove zdjele bila je kokoš od činije. Konzul je Osmanpaši hvalio francuske obrtnike, a ovaj mu je rekao, da bi se možda našao majstor i u Sarajevu, koji bi ovako nešto izradio. Konzul je u to posumnjao. Isti ili drugi dan pozvao je paša Beklića, koji je bio pijanica. Silno se prepao, kad je stupio pred pašu, a kad je ovaj kazao, zašto ga je pozvao, obećao je paši, da će izraditi onakvu zdjelu. Bektić se povratio u dućan i nekazujuć nikome ništa otišao predvečer po običaju na akšamluk u pjanu mejhanu, i ovaj put popio nešto više nego obično, a onda se uputio kući. Cijelo je vrijeme smišljao, kako će ispuniti obećanje. U razmišljanju i smišljanju je i zaspao. Kasnije je pripovijedao, kako mu je u snu izišao čovjek, koji je pred njim savio od bakra kaslak (formu) poklopca, koji predstavlja kokoš. On se odmah prenuo iz sna, spremio se i zapalivši fenjer vidjelicu uputio se u dućan. Bile su zimske noći. Došao u dućan, razduvao je vatru i prihvatio se posla. Do zore imao je taslak gotov, a onda ga sakrio i prihvatio se svoga svakidnevnoga posla. Još dvije noći uzastopce obnovio mu se isti san. Vidio je, kako onaj čovjek dalje izrađuje poklopac i koji predstavlja kvočku, ispod koje viri troje piladi.

Ovo svoje djelo radio je samo noću i za nekih deset dana svršio. Topal Osman paša i francuski konzul divili su se djelu »zatucanog« Sarajlije⁴⁷, ali evo Bektić je bio rođeni umjetnik. I čiraci u Begovoj džamiji njegovo su djelo, a malo je posjetioca, kojim ne zapne oko za njih. Osobit je bio majstor u izrađivanju buhurđara (kadionica). Koliko je još ovakovih umjetnika bilo baš u ovome obrtu svjedoče nam razni predmeti.

U savaćenju (graviranju) i kalemljenu (cizeliranju) ovim obrtnicima-umjetnicima nema premca na daleku. Obje ove grane umjetničkog obrta mnogo su ljepše cvale nego danas, a ovo nam svjedoče razni predmeti iz prijašnjih vremena.

Među prvim obrtima, koji procvataše u Sarajevu, bio je i kazandžijski. Već početkom XVI. stoljeća rade kazandžije i za izvoz. God. 1511. umro je u Dubrovniku trgovac Deli Hamza Abdulahović iz Vrhbosanja, koji je sa sobom onamo donio 1165 mješina i 135 sahana. 27. septembra 1511.⁴⁸ daje bosanski gospodar Ferizbeg Mahmudu, bratu umrlog Deli Hamze i njegovu ortaku Jusufu popratno pismo, u kome moli Dubrovčane, da svu imovinu, što je tamo ostala iza Deli Hamze, predadu ovoj dvojici, što Dubrovčani i učiniše, a ova im dvojica potvrđuju primitak pismom pisanim u Dubrovniku 10. januara 1512.⁴⁹ Iz ovoга se vidi, da se već onda izvozi kazandžijska roba iz Sarajeva, a izvozi se i danas.

Francuz Poulet, koji je boravio u Sarajevu 1658., a onda otišao u Malu Aziju i Perziju, gdje je ostao 8 godina, nakupovao je raznog posuđa u našem Kazandžiluku, piše ovo:

⁴⁷ Mehmed ef. Bektić, učitelj u školi za umjetne obrte u Sarajevu sin je Saliha Bektića. On je danas u cizeliranju i graviranju prvi majstor i pravi umjetnik. Njegova se djela mogu vidjeti u prvim muzejima za umjetni obrt u Beču i Parizu. Bivša austrijska uprava poslala ga je jednom profesoru u Beč, kod kog je učio dvije godine. Pored mnogih predmeta, što ih je on izradio, nalaze se u spomenutoj školi tri debele knjige njegovih crteža, koji služe učenicima za uzorke.

⁴⁸ Dr. Č. Truhelka, Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive, str. 131.

⁴⁹ Ibid. str. 135.

5. Kolareva briačnica u Sagrdžijama.

»Valja vjerovati, da je blizina njemačkih majdana uzrokom, te je ovo posuđe u ovoj varoši jeftinije, nego li drugdje, pošto se trgovci njime tu snabdjevaju, pa ga prodavaju čak u Perziju«⁵⁰.

Kazandžije se spominju vrlo često u raznim vakfijama i u sidžilima, a i Kazandžijska čaršija, koju ističe i glasoviti putopisac Evlija Čelebija. Pored Kazandžijske čaršije ili Kazandžiluka spominje se još i Ibrikčijska čaršija, koja obuhvataše današnji Oprkanj, a pripada ovome esnafu. Kako joj već samo ime kaže, u ovoj su se čaršiji izrađivali ibrici. Kazandžije su imali svoje radionice na Vratniku, koje se zovu kalhane. U kalhanama kuju kazane, haranije i druge veće stvari.

⁵⁰ V. Jelavić, Doživljaji Francuza Poullet-a na putu kroz Dubrovnik u Bosnu (g. 1658.). »Glasnik zemaljskog muzeja 1908., str. 43.

U ovaj esnaf spadaju i kalajdžije, koji bakreno posuđe prevlače kalajom (kositrom) ili kalajšu.

God. 1688.—89. kovao se u Oprkanju bakreni novac, mangur. Kovanje mangura i mjesto, gdje je bila ta kovnica živi još u predaji ovih obrtnika, a kao razlog navodi se, da je car toga vremena ratovao s ćesarom i da je austrijska vojska presjekla put između Bosne i Carigrada, odakle je novac dolazio.⁵¹

Bašeskija bilježi, da su kazandžije priredili izlet kušanme 1746., ali se još i danas u ovome esnafu s ponosom priča o njihovim velikim izletima, koji su obično trajali po nedjelju dana.

God. 1849. brojio je ovaj esnaf 60 majstora. Tada je bio ćehaja Halil Bektić⁵² sa 4 člana.

Kujundžije (zlatari) i sahaćije (urari). Zlatari se češće spominju u XVI., XVII. i XVIII. stoljeću i rade po narudžbi za razne crkve i manastire. Među ovim obrtnicima uz muslimane i kršćane ima i po koji Židov.

Iz jednog popisa od 1836. vidi se, da je i u ovome esnafu bilo 78 kalif i 19 majstorskih sinova, koji su sakupili za proslavu kušanme 2616 groša i 20 para. Po ovome se vidi, da je ovaj esnaf bio vrlo velik. Na čelu esnafa stajao je kujundži baša ili ćehaja sa 4 člana. Koncem XVIII. stoljeća bio je ćehaja Mula Ibrahim Karić, pa Ehli Zevko aga, Zade Mehmedaga i njegov sin Abdullah Kumašin. God 1849. bio je ćehaja Mula Mehmed Brkanija. Ove je godine bilo 36 majstora i kalfi muslimana, koji su uzeti pod ćefilemu, dok nam broj ostalih nije poznat.

Kada je Omer paša dokinuo stara prava esnafskih uprava, zatvoriše neki majstori ovoća esnafa svoje dućane i latiše se trgovine. Tako primjerice Kumašin Abdullah ostavi zanat svojih pradjedova i poče trgovati manufakturnom robom. Ovo je najljepši primjer solidnosti ovih obrtnika i esnafske svijesti. Ovaj je esnaf imao jedan dućan, koji je bio vlasništvo svih zlatara, a od kirije su pomagali siromašnije svoje drugove u nevolji i nabavljali alat siromašnjim kalfama. Ovo je jedini primjer nepokretne imovine jednoga esnafa.

Bilo je zlatara, koji su ponajviše pravili hašrune za noževe, pa su ih zvali hašrmedžije.

Sahaćije su također bili članovi ovoća esnafa. Bilo ih je vrlo malo. Oni popravljaju i prodaju satove. Kad se govori o zajedničkom esnafu zlatara i urara, onda se ovaj esnaf zove zerdževanski.

Kako su izdni satovi dolazili ovamo preko Beograda, zvali su ih ovdje biogradski satovi, dok žepni satovi dolaze preko Carigrada, pa se zovu stambolski. Bila je jedna vrsta ovih satova, koji su se zvali i manastirski (valjda su dolazili preko Bitolja). Po nazivu alata kod naših starih sahaćija, ovaj je obrt došao preko Osmanlija u Bosnu, jer sve alatke nose turska imena.

Francuz Pouillet, koji je putovao ovuda 1658. savjetuje svojim zemljacima, koji putuju po Istoku, da se bave trgovinom ili zanatom, pa da tako lakše prođu. On piše:

⁵¹ Vidi o sarajevskom novcu: Truhelka, Zanimiv turski novac, kovan u Sarajevu. »Glasnik zemaljskog muzeja« knj. I. 1889., str. 57.; Milan Rešetar: Stari bosanski novci; »Bos. Vila« 1913., str. 75; »Numismatische Zeitschrift«, Wien 1908.

⁵² Halil Bektić otac Saliha Bektića.

»Ja ću uvijek više voljeti ranarstvo ili urarstvo, jer su ta dva zanata cijenjena na Istoku, pa ih se u šest mjeseci može izučiti dovoljno, a da se znade na putovanju, poput onoga, što ga poduzeh, kad eto ja, koji jedva znam privezati uzim na moj sat, prolazah na nekim mjestima za velikog učenjaka.

Ovaj mi glas bješe pribavila okolnost, da je Bosna jednako udaljena od drumova, koji vode iz Francuske i iz Njemačke, to jest iz zemalja, gdje se ove stvari najbolje i najjeftinije prave, pa ih Turci ovih krajeva dobivaju jedino kad se namjere na kojega putnika iz rečenih zemalja. U dobar čas ja ih bijah ponio jedno tuce sobom iz Pariza. To se bješe naslutilo netom se saznalo, da sam Francuz. Džovani, Armenac iz naše karavane, koji bijaše vrlo vješt ovom kraju, uze me nagovarati da ih sve prodam, uvjeravajući me, da će im cijena pasti, tek što budem stigao u Beograd, kuda prolazi trgovački put te vodi iz Beča preko Budima, tako, da ih se tu može za vrlo jeftin novac nabaviti.

Ja pogrješih, jer mu ne povjerovah i jer mu ne prepustih na raspolaganje nego samo tri, za dvoje kojih dobih polovinu više nego me bjehu stajali. Treći bješe jedan od onih malih podugačkih satova sa srebrenim zaklopcima, što ih žene nošahu pred pedeset godina i kojih bi se danas u Parizu na vagonu prodalo, po dvije pistole vagon. Jednoga mi dana pade na um, da spravu, koja pokreće kazaljku stavim pod staklo optočeno pozlaćenim bakrom, koje me ne bješe više stajalo od stotinu sola, pa videći, da dobro pristaje, ja pribih na nj malenu ploču, na koju bijah udario obručić, sa satovima označenim turskim brojkama.

Ovaj stroj, načinjen od odijeljenih komada bi viđen u rukama Džovana, a neki pašin doglavnik bješe ga pomno promotrio i obavijestio o tomu pašu. Potonji ga zaželi vidjeti i pošto mu se veoma svidje, ponudi za nj osamdeset talira. Džovani zatraži stotinu. Ja bih bio rado pristao na jednu i na drugu cijenu, tim prije, što se uvažavala samo kutija, pa mi se htjelo povratiti stroj, ipak sam morao poduprijeti tražbinu Jerminovu, koga sam držao jako zainteresovanim i primih suvišak od osamdeset na stotinu. Bilo kako bilo, ja ću se uvijek zadovoljiti sa dobiti od osam pistola za dvije.

Ja ne znam, da li broj satova, ili razlaganje, što ga bijah učinio jednomu sajdžiji, kojemu bijah dao nekoliko da ih očisti, bjehu uzrokom, te me se je stalo smatrati vrlo vještim u tom zanatu, ili se možda ovi Armenci služahu tom izlikom, da udovolje želji onih, koji me htijahu posjetiti, ili jer bijah Francuz (a naši zemljaci prolaze vrlo rijetko ovim krajevima) ili zbog neprilika, što ih bijah doživio u Mlecima.⁵³

Neki sahadžija, Hadži Mustafa, poznat pod nadimkom Samsarija načinio je čudnovatu sahat-kuću tako, da je sahat bio na zemlji, a zvono na kuli spojeno sa lancem i tukao bi u označeno vrijeme (1772).⁵⁴

Iza 1849. spominje se posebni pravoslavni kujindžijski esnaf.

Tenećedžije (limari) su isključivo Židovi. Koliko sam mogao saznati, ovaj je obrt u Sarajevu mlađeg datuma, tamo negdje od početka XIX. stoljeća. Ne znam, da li su imali svoj esnaf.

Abadžije su posebni esnaf, u koji se broje oni krojači, koji prave odjeću od domaćeg sukna (abe). Oni više rade za seljake, nego za građane. Ulica, u kojoj je ovaj esnaf imao svoje dućane zove se Abadžiluk.

⁵³ V. Jelavić, Ibid. str. 64.—66.

⁵⁴ Bašeskija. Muderizović, »Glasnik zemaljskog muzeja« 1918., str. 45.

I ovaj je esnaf danas znatno opao, dok je nekoć bio vrlo velik. God. 1849. uzeto je pod ćefilemu iz ovoga esnafa 44 majstora i kalfi. Tada je bio ćehaja Hadži Salih Nuhić sa 5 članova.

Terzije (krojači). U Sarajevu u Balibegovici ulici ima jedna džamija, koju je 1524. sagradio terzibaša Hadži Alija, koji je tada bio terzijski ćehaja. Ovo je prvi meni poznati spomen ovome esnafu, koji je već tada bio organiziran. God. 1538. spominje se u Kemalbegovoj vakfiji neki Hadži Jusuf, koji je tada bio terzijski ćehaja. Prije i poslije ove godine često se spominju terzije. Ovaj je esnaf bio vrlo brojan, a Terzijska čaršija vrlo velika. Ova se čaršija nalazila oko Nesuhbegove džamije, koja je bila ondje, gdje je danas zgrada Centralne vakujske uprave (Kralja Petra ulica). Prvi put se spominje u izvještaju Ćose Halil paše, kojom izvješćuje vladu u Carigradu o požaru u Sarajevu 1697., kada ga je princ Eugen popalio. Ovdje je bila ova čaršija sve do požara 1851., a onda se rasturi te se terzije razidoše po sarajevskoj čaršiji.

I ovaj je esnaf priređivao svoje izlete, ali to ne nadoh nigdje za-bilježeno.

Kako su se veziri na Bosni često mijenjali, a bio je običaj, da novi vezir daruje neke jeničare odijelima, tako su se i terzije često ohašlućile. Naš Bašeskija piše u svojoj kronici: »Popisao sam odijela, što je paši porezao stari terzibaša Elčić i pobrojio sam upravo 223 odijela (ferada sa binišem i kontušem), a za onih poprečno 20 gotovih odijela bješe došla svađa i prepirke, ko da ih prije ujađmi.« Ovo je bilo u prosincu 1779., kada je došao za bosanskog valiju Mehmed paša Nišandžija. On je 28. prosinca podijelio agama, bajraktarima, kadijama i čaušima više od 120 hilata i to u binišima, kontušima i binišima od franačke čohe.⁵⁵

U nekrologiju bilježi Bašeskija imena tridesetorice terzija, koji pomriješe između 1757. i 1803., a bili su njemu poznati. Čini se, da su ovi obrtnici bili siromašni, pa se i ne spominju u političkom životu Sarajeva. »Igljica tanka brazdica, ali hrani čovjeka, koji ju često ugrijava,« veli naša poslovica. Terzije su šile muška i ženska odijela od svih vrsta tkanina, samo ne od sukna. Oni izrađuju čakšire, fermene, džemadane, dičerme (ječerme), gunjeve od čohe, dolame, feredže binjše, kontuše kratke i duge itd. Anterije, muške i ženske šaljvare. God 1849. imao je terzijski esnaf 42 člana. Ćehaja je bio Salih Sarić sa 6 članova.

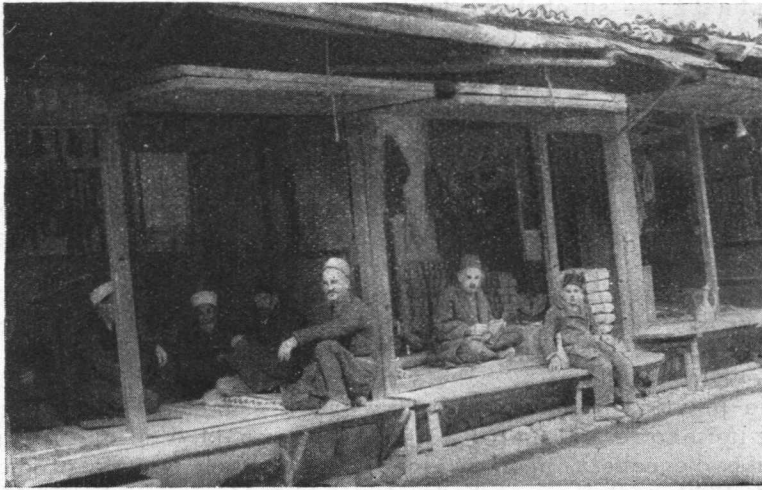
U ovaj esnaf spadaju i aračadžije, koji su neka vrst terzijskih pomoćnika i krpadžija.

Ovamo su spadale i kolčakčije, koji se spominju u Sidžilu od 1565.—66. Oni prave kolčake. To su zakrpe na koljenima čakšira i na laktovima gunjeva i anterija. Kolčake su udarali i na nove čakšire i anterije.

Među terzijama bilo je i majstora, koji su umjeli lijepo vesti. Veza je bilo na fermenima, kratkim gunjevima, džemadanima, satrpešlijama, čakširama i ćurdijama.

Kazazi. Kazazi su obrtnici, koji su iznajprije od svile, a onda od pamuka i vune izrađivali razne predmete, koji se upotrebljavaju za ukras

⁵⁵ Hilat = odijelo; biniš = široka kabanica, što su nosili odličnici prigodom raznih svečanosti; kontuš = gornji kaput što su ga nosili tatarski bezi. U prvašnjim vremenima nije bilo u turskoj carevini redara u civilnim službama, izim čina velikog vezira, kao ni odlikovanja. Na mjesto reda i kolajni dijelila su se odijela, čelenke (sorgući) i oružje (izvezeni noževi i sablje) u znak odlikovanja. Vidi Muderizović. Jedan popis sarajevskih janičara iz početka XIX. vijeka, »Glasnik zemaljskog muzeja« 1917., str. 105.

6. Posljednji dućani kazaski.

odjeće, kao što je zeh, gajtan, širit, ibrišim, razne vrsti dugmeta, čaprazi, podveze, razne kite, slične predmete za konjsku opremu, kanice itd. itd. Podveze su se mnogo izvozile u Srbiju, a svi proizvodi ovoга obrta izvažahu se mnogo u Hercegovinu. Ovaj je obrt lijepo cvao u Travniku, pa selima Kaderići i Budiževlje (kotar visočki). Kazaski je esnaf bio najbrojniji među svima u Sarajevu. U ovome esnafu bilo je još u XVIII. stoljeću mnogo obrtnika Židova.

Osim Kazaza ulice radili su ovi obrtnici po kućama razliĉnih sarajevskih mahala. U dućanima se roba prodavala i izrađivali se sitniji predmeti, a sve što se na čarku (stroju) radilo, radilo se po kućama.

Poznata su mi četiri izleta kušanme ovoга esnafa i to 1728., 1757., 1819. i 1820. Za ovaj posljednji izlet potrošeno je 1114 gr. i 26 para. Kao izletišta navode se Abuhajat, Bendbaša i Koševo.

Od 1728. do 1849. spominju se ove ćehaje: Jusuf, Salih efendija sin Osmanagin, Hadži Pindžo, Salih baša Fusić, Mula Mehmed i Lošić Mehmedaĝa. Ovaj je esnaf imao i svoj bajrak.

God. 1849. uzeto ie pod ćefilemu 150 majstora i kalfi iz ovoга esnafa. Upravu je činilo 9 članova, a ćehaja je bio Lošić.

Danas je ovaj obrt spao na dva majstora: Muhamedaĝa Ćatić i Salih aĝa. Dobitak, koji nemaju niti jednog šegrtu, pa je i ovaj obrt u likvidaciji.

Halaĉi i jorgandžije. Halaĉi su obrtnici, koj i se bave pucanjem pamuka i nalaganjem t. zv. debelih anterija i jorgana, a jorgandžije prošivaju i šiju jorgane. Po njima se još i danas zove jedna ulica Halaĉi, u kojoj su radili jedni i drugi obrtnici. Pamuk su dobavljali trgovci iz Makedonije. Neki Hadži Davud, halaĉ, sagradio je jedan mesdžid, 1554. koji stoji prema današnjoj pivovari. Ovo je najstariji spomen ovoга obrta. Halaĉi i jorgandžije čine jedan esnaf. 1775. bio je ćehaja Mehmed baša. G. 1849. brojio je ovaj esnaf 15 članova. Uprava se sastojala od ćehaje i dvojice članova.

Muta džije su obrtnici, koji predu konce od kostrijeti i tkaju pokrovce (mutape, harare, bisage od kostrijeti, torbe, zobnice, kolane, džebre itd.).

Najstariji spomenik, u kome se nalazi traža ovome obrtu, jest vakfija Gazi Husrefbegova iz 1531. godine. Ovdje stoji: »... uvakufijavam čerhanu i prostran dućan, uređen za zanatlije, koji se bave predom konaca, te se po njima zove mutaban-čerhana.« U jednoj drugoj vakfiji iz god. 1602. spominje se jedan mutabdžija. Kasnije se spominju češće puta ovi obrtnici, sve do prvih decenija XIX. stoljeća. Dne 26. kolovoza 1777. priredili su mutabdžije izlet.

Danas ovome obrtu nema ni traža u Sarajevu, ali lijepo cvate još u Varcaru, Gornjem Vakufu i nekim selima oko Sarajeva i Foče.

Čebedžije. U XVI., XVII. i XVIII. stoljeću cvao je i ovaj obrt u Sarajevu. Ulica, gdje su se čebeta tkala zove se i danas Čebedžije. Još 1770. bio je vrlo lijep broj obrtnika ovoga esnafa. Prigodom izleta na Obhodži upisano je 160 kalfi u tefter ovoga esnafa. Već od XIX. stoljeća ne tkaju ovdje čebeta, nego se donose iz Visokog i ovdje prodaju.

God. 1849. postojao je čebedžijski esnaf u Sarajevu i brojio 16 osoba. Čehaja je bio H. Mehmed Užičanin sa 3 člana. Ovi nijesu tkali čebeta nego su gotova prodavali.

Trgovke ili Pazarbule. Ovako se zovu dvije paralelne ulice naše čaršije, što leže na istočnoj strani od hana Kolobare, a između starih Bazardžana, Abadžiluka i Sarača. Nekoć je bio ovdje karvansaraj, što ga je podigao Mehmedbeg, sin Isabega Ishakovića od plemena Hranušića. U Trgovkama prodaje se od davnine tkivo i vezivo, što ga po kućama tkaju i vezu djevojke i žene. U sidžilu od 1565.—66. spominju se jašmakčije ili platnari, pa nije isključeno, da su nekoć i muškarci tkali platno.

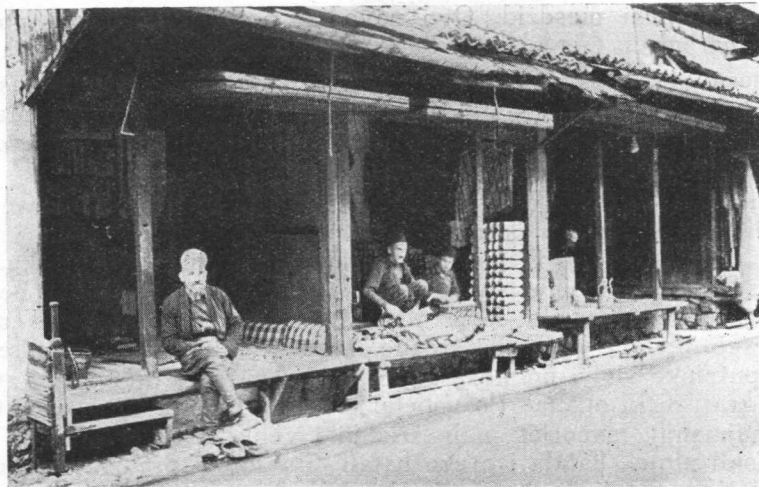
Moguće je, da su jašmakčije ili platnari imali svoj esnaf, ali mu dosada nisam našao traža.

Sagrakčije i kečedžije. Sagrakčije ili sagrdžije, kako se obično kaže, jesu obrtnici, koji su strugali dlaku sa govedijih koža, a kečedžije su od ove dlake pravili kečeta, kojim se postavljaju sedla. Ulica, u kojoj su i jedni i drugi radili, zove se Sagrdžije. Kečetom su se nalagali i jastuci. Ovamo spadaju i čulahčije, koji su pravili čulahe.

Esnafu ovih obrtnika nisam mogao naći nikakva traža.

Tabaci. Među najstarije obrtnike grada Sarajeva broje se tabaci. Oni se bave učinjavanjem bravljih i govedih koža i izrađuju don, čusele, bijelu mješinu, kaiser, šaplju i tirše. Ovdje su se učinjale i magarećije, konjske i pasje kože, ali rjeđe. Osobito se izrađivao dobar don i čusele, pa još se čuje rečenica: Sarajevski don i čusele, visočka mješina, mostarski kaiser, ušćupski sahtijan. Ovim se hoće da kaže, da su ove vrste prima kvalitet. Tabačke radione, tabhane, bile su najprije od današnje tabačke džamije uz Miljacku, pa nadomak beledije. Ova se ulica zvala Tabaci. Ovdje je bilo 25 tabhana. Bilo je još polovinom prošlog stoljeća tabaka, kod kojih je bilo zaposleno po 40 radnika.

Uzor međusobne pažnje i prijateljstva jesu tabaci. Kako je već spomenuto obrtnici su se vrlo pazili i pomagali, a ovdje ću navesti jedan klasičan primjer. Hadži Hafiz Abdullah Tabak pripovijedao mi je, da je njegov djed Hadži Ahmed Elezović umro i ostavio lijep imetak i dvoje nejake djece Avdiju i Pašu. Dućanske komisije uzeše ovu djecu i

7. Posljednji dućani kazaski.

imovinu u svoje ruke, izučiše ih zanat i vodahu za to vrijeme uz svoj rad još i radnju njihova oca. Ovu djecu zвахu Tabačad. Kad su poodrasli i izučili zanat, proglasiše ih majstorima, predadoše im očev dućan i kapital. Sve što su sinovi Hadži Ahmedovi izgubili, jest prezime Elezović, koje zamijeniše sa Tabak. Prijatelji njihova oca, a i njihovi, predali su im nešto više kapitala, nego je ostalo iza Hadži Ahmeda. Ovo je bilo vrijeme rada, a ne konkurencije! Pašo i Avdija postadoše kasnije prvi tabaci u esnafu i hadžije.

Već početkom XVI. stoljeća rade tabaci i za izvoz. To saznajemo iz potvrde od 10. siječnja 1512., kojom brat umrlog trgovca u Dubrovniku Deli Hamze iz Vrhbosanja, Mahmud Abdulahović i ortak mu Jusuf potvrđuju Dubrovčanima, da su među ostavštinom pokojnog Deli Hamze primili i 1165 mješina, koje je donio sa sobom. Proizvodi ovoga obrta izvozili su se u razna mjesta Bosne i Hercegovine i ako je ovaj obrt cvao osim u Sarajevu još u Mostaru, Visokom i Travniku.

Iz jednog kupoprodajnog ugovora, što se nalazi u II. knj. Sidžila čitamo, da su u blizini Isabegove banje prodana tri tabačka dućana, jedna stolarska radionica i jedan tabački stup sa sobom kraj Miljacke za 2300 akči. Iz ovoga se vidi, da je tabačkih dućana bilo 1565. i na lijevoj obali Miljacke, dok je glavna čaršija bila na desnoj obali, kako sam već spomenuo. Za vrijeme Topal Osman paše (1860.—1869.)⁵⁶ prenesene su tabhane niže današnje električne centrale i ovdje nastala nova ulica Donji Tabaci, za razliku od Tabaci ulice, a koja se od onoga vremena zove Gornji Tabaci. Ovo učini vlast iz zdravstvenih razloga. U Donjim se Tabacima radilo sve do 1921., kada nestala i posljednje tabhane u Sarajevu, koja je bila vlasništvo Hadži Hafiza Abdullaha Tabaka. Velika industrija ubi i ovaj obrt.

Ovi su obrtnici često priređivali izlete kušanme. Nakon jednog takvog izleta preostalo je još toliko novaca, da su ovi obrtnici mogli ponovo

⁵⁶ J. Koetschet, Osman Pascha, der letzte große Wesier Bosniens, und seine Nachfolger. Veröffentlicht von G. Grassl. Sarajevo 1909. (Zur Kunde der Balkanhalbinsel, Heft 9).

sagraditi porušeni mesdžid. Ovo navodim po pripovijedanju gospodina Hafiz Muharem ef. Čirkinagića i ako o ovome Kemura ne zna ništa.⁵⁷

Koncem XVIII. stoljeća bio je tabački ćehaja Smail aga, hasečija, a ženski ulojci, mali ulojci, batali i preko batali. Svi se ovi predmeti izrađuju od kože (mješina, sahtijan, đon i ćusele) bojadisane crvenom, crnom, bijelom i nešto zelenom bojom.

S a r a č i. Jedan od najvažnijih obrta u Sarajevu bio je sarački. Njegovi proizvodi podmiruju potrebe cijele Bosne i Hercegovine, a izvoze se i daleko izvan međa ovih zemalja. Mnogo su radili i za vojsku. Sarači rade svu konjsku opremu (uzde, sedla, bisage, hurče, kubure), bensilahe, kehare, šarpelje, musafske kese, fišekluke, matare, ćile, kese za duhan (tutunkese), pletene kandžije, razno remenje, (kajševe), opanke, čarukajše i putničke sinije od kože. U Sarajevu su se izrađivali t. zv. sarajevski i krajišnički opanci. Po veličini bilo je 11 vrsta opanaka i to: karšunići (najmanji), mačorići, mali, srednji i veliki u testetu, ispod ženski, ženski, mali ulojci, batala i preko batali. Svi se ovi predmeti izrađuju od kože (mješina, sahtijan, đon i ćusele) bojadisane crvenom, crnom, bijelom i nešto zelenom bojom.

Ima proizvoda ovoga obrta, na kojim se vide i neki ornamenti, a za izradu ovih vele sarači našarati ili nabasmati.

God. 1521. sagradio je neki S m a i l džamiju, pa se njegovim imenom zove i ona mahala; nekoliko godina kasnije sagradi opet drugi sarač A l i j a svoju džamiju. Po ovome se može zaključiti, da je ovaj obrt već onda lijepo napredovao. Ima lijep broj sarača, koji su tokom prošlih stoljeća ostavili mnogo dobara u dobrotvorne svrhe.

Gledajući po popisima iz raznih godina, sarački je esnaf bio jedan od najbrojnijih, ako ne i najbrojniji. God. 1847. bilo je u ovom esnafu 142 majstora i kalfe. Uprava se sastojala od 8 članova. Od 1750.—1833. izmjenilo se osam ćehaja. 1750. bio je ćehajom D e r v i š Ahmed, koji je kasnije bio šejh mevlevijskog reda, kome pripadaše veliki broj sarača. Umro je 1770., u 110 godini života. Drugi opet sarački ćehaja bijaše Mehmed Nurkić, imam bistričke džamije. Umro je 1772. a među njegovim nasljednicima spominje se bratić mu Sulejmanaga, aga jeničarski u Carigradu.⁵⁸

⁵⁷ Sarajevske džamije, »Glasnik zemaljskog muzeja«, Sarajevo 1911., str. 397.—407.

⁵⁸ Koliko je poznato, sarački je esnaf dao samo jednog državnika, a to je bio Sulejmanaga, kasniji Sulejmanpaša Nurkić. On je došao u Carigrad i stupio u jeničarski odžak, gdje se nešto naobrazio i po redu napredovao. God. 1770. postao je kol-ćehaja (policajni inspektor), a onda edrenski aga, a kratko po tome kao vrlo trijezan čovjek posta jeničarski aga. God. 1773. imenovan je vezirom i zamjenikom vel. vezira. Kad se veliki vezir povratio, preuzeo je opet dužnost jeničarskog age. God. 1774. posta valijom na Kreti, onda muhafiz u Dardanelima i napokon mufetiš u Anatoliji i valija u Koriji. Umro je 1775. — Sidžili Osmani III. str. 84. — Bilješka u sarajevskom Sidžilu, koja je nastala povodom smrti Mehmeda Nurkića, očuvala je porijetlo ovog našeg čovjeka, jer turska vrela ne bilježe ni prezimena ni rodnog mjesta Sulejmanpašina, nego samo navode, da je rodom iz Bosne. Upravo sjajan primjer savjesnosti imamo u ovome esnafu. Hadžija Merhemić poznavao je izvrsna čizmedžijskog majstora Avdiju Čizmara, koji je živio i radio još i poslije 1878. Jednog dana došao je trgovac i zatražio jedne čizme. Avdija mu iznese dvoje i reče da jedne stoje 35, a druge 36 groša. Kad ih je trgovac pregledao, reče majstoru: »Zašto su ove groš skuplje, kad ja ne vidim nikakove razlike između jednih i drugih?« Majstor mu odvrati: »Znam, da ne opažaš nikake razlike, ali ti dobro znaš, da se džon mora prišiti jednim komadom konca. Kad je kalfa šio, pukao mu je konac, pa ga je navezao i navezenim koncem dovršio šav i zato su ove groš jeftinije, jer imaju falinku«.

8. Svršetak esnafskog teftera.

Izleti ovoga esnafa osobito su bili znameniti i česti. Osobito važnu ulogu u ovom esnafu igrao je kalfabaša. Još i danas ovaj esnaf bira sebi čehaju i čauša.

Čaršija saračka zove se Sarači. Osim Sarača ulice pripada joj i Čulhan, koji je dobio svoje ime od pepela, što se ondje izbacivao iz Ferizbegove banje (kjul-pepeo).

Opančari. Kako Tubinović piše, ovo je bio posebni pravoslavni esnaf. Držim da su, se pravoslavni opančari samostalno organizirali poslije Omer paše Latasa, a do onda da su bili zajedno sa saračima.⁵⁹

Čizmedžije. Osim opančara spadali su u čizmedžijski esnaf svi obrtnici, koji prave obuću. Papučije su pravili tomake i papuče za žene, djevojke. Mestve izrađuju mestvedžije, čizme čizmari, za djecu i odrasle, a filraldžije firale. Tomake, papuče, mestve i firale gradile su se od žute kože ili sahtijana i mješine, a firale od kajsare ili u crveno obojene kože. Potplate su izrađivali od džona.

Sahtijan, mješinu i kajsar dobavljali su trgovci iz Skoplja (Üsküb), a ponešto i iz Carigrada, Skadra i Mostara. Trgovci ovom kožom zvali su

⁵⁹ Pravoslavni esnafi imali su i slavili su svoje pirove. N. T. Kašiković: Esnafski pirovi u Bosni i Hercegovini. «Bos. Vila» 1886. str. 327 i dalje.

se sahtijandžije. Ovaj je obrt u Sarajevu vrlo star, a obrtnika je bilo vrlo mnogo, jer je Sarajevo izrađivalo obuću skoro za svu Bosnu i Hercegovinu.

U meni poznatim objelodanjenim dokumentima a i u onim, koji se nalaze u biblioteci Begove džamije, prvi put se spominje god. 1538. neki Murad, čizmedžija, koji je bio rob glasovitog sarajevskog dobrotvora, Kemal bega, a onda se češće spominju obrtnici ovoga esnafa. Papučije, firaldžije i mestvedžije spominju se tek koncem XVII. i u XVIII. stoljeću češće.

Prvi poznati mi sahtijandžija bio je neki Hadži Mahmud, koji je 1562. sagradio džamiju u Sahtijanuši ulici, koja se po njemu prozvala. Osim što je Mahmud bio hadžija i sagradio džamiju, ostavio je 260.000 akči, da se od prihoda ovog novca ova džamija izdržava i popravlja. Iz ovoga se daje zaključiti, da je njegova trgovina dobro napredovala, a i čizmedžijski obrt.⁶⁰ Posljednji sahtijandžija u Sarajevu bio je rahmetli Mehaga Kreševljaković, koji je umro 22. travnja 1921., a trgovao je sahtijanom 35 godina.

Obrtnici ovoga esnafa nosili su svoju robu na godišnje sajmove (vašare, panagjure) po svoj Bosni. Bašeskija spominje: god. 1194 (1780.) donese svjetina, napose čizmedžije mnogu robu na sajam u Skoplje, u toliko mjeri, kako to nije nikad bilo, ali prođe bi malo.

Od čizmedžijskih čehaja spominju se: 1775. Muharemağa Ramić, 1776. imućni Muše, 1780. Mustafa baša Salata, koji umre naprasitom smrću i neki Salih ağa Ramić, koji je bio čehaja više puta.

Od čizmedžijskih izleta spominje Bašeskija dva (1775. i 1777.), a zadnji je bio 1874.

Ovaj je obrt posve propao. Danas rade još 2—3 majstora, a nekoć ih je bilo preko stotina. Na nj nas sada sjeća Čizmedžiluk ulica bez čizmedžija. Prezimena Papučići i Čizmari kazuju nam, da su se njihovi pređi bavili ovim obrtima.

U ovom je esnafu bilo 1849. 172 majstora i kalfe Hafizović Abdul-Hamid bio je čehaja sa 8 odbornika.

K u n d u r d ž i j e. Kundurdžije (cipelarski) obrt najmlađi je u Sarajevu. Temelj mu je udario bosanski valija. Topal Šerif Osman paša (1860.—1869.), koji opremi u Carigrad trojicu mladića, da izuče ovaj zanat. Oni se povratitše kao izučeni kalfe i otpočеше raditi. Vrlo brzo uznapredova ovaj obrt na štetu čizmedžijskog obrta. U Tarakčijskoj i Nalčadžijskoj ulici počеше se otvarati cipelarske radnje, te se ove dvije ulice prozvaše Kundurdžiluk. Čehaja ovoga esnafa bio je Mehmed ef. Ademović.

Č u r č i j e (krznari). U II. knjizi Sidžila (od 1565/66.) spominju se ovi obrtnici; pa se po tom vidi, da je ovaj obrt cvao u XVI. vijeku u Sarajevu. Po ovome obrtu dobiše dvije ulice svoje ime. Veliki i Mali Čurčiluk. Kako se iz spomenutog Sidžila vidi, ovi su obrtnici bili muslimani, a kasnije pređe ovaj obrt posve u ruke pravoslavnih. Početkom XVIII. stoljeća zove se jedna porodica Čurčići, a to znači, da su joj se pređi bavili čurčilukom. Sve do iza okupacije bio je ovaj esnaf vrlo brojan. Vlad. Skarić piše:⁶¹ I ako iz kasnijih vremena, poznato mi je, da su čurčije nosile svoju robu na veliki vašar na Uzundžovi (između Jedrene i Filipopolja) i u Carigrad. Sokolović⁶² navodi po pričanju čurčije Hadžidamjanovića da je do ne-

⁶⁰ Gb. z. m. 1911. str. 188—193.

⁶¹ Vodič kroz zanatlijsko-industrijsku izložbu, Sarajevo 1924. str. 14.

⁶² Ibid 22.

9. Trošak oko kazaskog izleta g. 1819.

davno odlazilo iz Sarajeva u Carigrad po 150 tovara gotove izradene krznene robe. — Eto tako je bilo nekoć, a danas još jedan ćurčija.

Na čelu uprave ovoga esnafa stajao je ćurčibaša, a morao je biti Musliman, pa makar neimao zanata, pa i ne znao ništa. Uza nj su bila još dvojica ustabaše ili čorbadžija, onda dvojica čauša i dvojica t. zv. dvanaestih majstora, koji su kupili »u svijecu i porez«.⁶³ Držim, da je ova uprava mlađeg datuma, od vremena paše Latasa.

Ali od davnina zvao se ćurčijski čehaja ćurčibaša. Zanimljiva je bilješka u Bašeskijinoj kronici, koja se odnosi na jednog obrtnika ovoga esnafa. On priča: »Jedan ćurčijski obrtnik dobaci nezgodnu riječ svojim majstorima, koji ga prijaviše muteselimu, na što mu ovaj načini udariti žig, a on se za inat poturči i uvrsti se u 10. odio, čija momčad ovog kršćanina koji je bio dosta uvažena osoba, jer je postao musliman i njihovim drugom, počasti odijelom i novcem i dade ga načiniti ćurčibašom

⁶³ Jovo Tubinović: Esnafski običaji u Sarajevu. »Bosanska Vila« 1887. str. 265.

na mjesto ćurčibaše Sulejmana, koji je musliman i čiji su pređi bili ćurčibaše. Pošto je bio lijepo odjeven dadnu mu ime i nadimak mule, tobož da treba svakog lijepo odjevenog odlikovati s nadimkom mule, te ga tako prozvaše mula Osmanom govoreći: »Hodi ovamo, mula Osmane, hajde tamo mula Osmane« i tako ga prozvaše. Ali time su učinili veliku glupost, jer je licemjerstvo najgadnija stvar, te i mula Osman odmagli jednog dana skupa sa svojom ženom u Austriju! Ovo se dogodi 1787. »Evo istinitosti ove narodne: Pošto bi se poturčio Marko? Zanimljivo je ovdje i mišljenje jednog imama i derviša onoga doba.⁶⁴

M u m d ž i j e (svjećari). Kako se vidi iz Bašeske kronike, svijeće su se pravile od loja i voska. Ovaj obrt bio je neka vrst monopola. Često je bila potražnja veća od produkcije, pa se nije moglo kupiti onoliko, koliko je htio, nego koliko je bilo određeno za pojedinca. Oko godine 1777. spominje se tvornica svijeća. Prema izvorima, što sam ih imao u rukama, ovih je obrtnika bilo vrlo malo. God. 1849. uzeto je iz ovoća esnafa 13 obrtnika pod ćefilemu. Tada je bio ćehaja Hadži Salih Hamzić.

M l i n a r i. I mlinari su imali svoj esnaf i svoća ćehaju.

Na rijeci Miljacki i na potocima Koševi i Mošćanici podignuta je sva sila mlinova. Isabeg je sagradio 9 mlinova na Miljacki, po kojima se još i danas zove jedna ulica u Sarajevu, a Skender paša Mihajlović podiže 13 mlinova na Koševi i 18 na Mošćanici. Kada je ovdje boravio Evlija Čelebija, onda je bilo 176 mlinova. I kako on pripovjeda, svaki je mogao samljeti za 24 sata po 50 ćila (1 ćila = 25 oka). S osobitim je interesom promatrao ove mlinove Francuz Poullet. Nijemac Sturm donosi u svome djelu⁶⁵ nacrt našega mlina i stavlja ga za uzor svojoj braći. Grdna rano, i dandanas su naše vodenice svjedokom, da je Sturm-ov nacrt posve tačan i ako je rađen pred 200 i više godina!

E k m e k č i j e (pekari). Na ćelu uprave ovoća esnafa stoji e k m e k č i b a š a. Imali su i svoća ćauša. Dok je njihova uprava imala još kakvih ćlanova, nije mi poznato. U ovome je esnafu bilo kršćana i muslimana, kako smo to već vidjeli na izletu 1776. Još za vrijeme nemira za braće Morića među poginulim osobama od 1747.—1756. spominje se i pekarica S t o j a. To je jedina žena iz ovih vremena, koja se, koliko je meni poznato bavila obrtom. Pekare (ekmekćinice) bile su rastrkane po cijelom Sarajevu.

Bit će, da su pravoslavni pekari nakon Omer paše Latasa stvorili svoj zasebni esnaf, koji je imao upravu kao i drugi njihovi esnafi. Tubinović piše o pekarima još i ovo: Kod ekmekćija pak, kad bi koji majstor zadro na stranu, te ne bi slušao esnaf — opomenuli bi ga dva-tri put, pa kad opet ne bi htio slušati, onda bi se sastao cio esnaf i držali su kletav na njega i na njegovu kuću, pa koća bi prokleli i dovu mu izgovorili, tome poslije nije baš lako bilo propao bi kad-tad. (»Bosanska Vila« str. 267.).

K a s a p i (mesari). Među prvim obrtnicima, koji otpoćeše rad u Vrhbosni, kada je Osmanlije učiniše svojim logorom, bili su kasapi. Na zapadnoj strani Čekrekćine džamije, pod Kovaćima i Sagrdžijama nastade Kasapska ulica. Bilo je kasapskih dućana i drugđje, kao na lijevoj obali Miljacke između Careve i Latinske ćuprije. Kasapski ćehaja zvao se ka-

⁶⁴ Gl. z. m. 1918., str. 79.

⁶⁵ L. K. Sturm, Vollständige Mühlen-Baukunst. Augsburg 1718.

sapbaša. Njihov je esnaf brojio god. 1849. 41. člana, a ćehaja im je bio Zulfić Ibrahim sa jednim članom.

Trgovci stokom zovu se dželepčije. U Sarajevu ih je bilo vrlo mnogo, a imali su svoj esnaf. Bašeskija nam bilježi vrlo interesantnu vijest, koja je u vezi sa kasapima. U god. 1771. bila je nestašica mesom, zatraže tetfer od trgovaca stokom i kad ga pregledaju, razljute se na ove trgovce i zapečate im kuće. Ova se bilješka mora tumačiti tako, da su dželepčije previše stoku izvozili i uslijed toga je bila nestašica mesa, a narod se o tome uvjerio, sam osudu izrekao i izvršio.

Aščije (kuhari). U Kemalbegovoj vakfiji od 1538. spominje se neki Pervane, aščija, koji je bio rob Kemalbegov. Ovdje Kemalbeg naređuje, da ga po njegovoj smrti oproste. Sve do XVIII. stoljeća ne nađoh više spomena o ovim obrtnicima, ali kako je Sarajevo trgovački grad, u koji su dolazili stranci, to sam posve siguran, da je ovaj obrt bio lijepo razvijen od osnutka grada. Uz to valja dodati, da od vajkada sarajevski trgovci i obrtnici ne dolaze kući na ručak, već jedu u čaršiji. Aščinski dućani zovu se aščinice. I oni imaju svoj esnaf. Tek sedamdesetih godina XIX. stoljeća prozva se jedna ulica Aščiluk, dok ovoj čaršiji prije ne nađoh trađa.

Kako je kuhanje ženski posao, to je bilo prije mnogo više nego sada u Sarajevu vrlo vještih žena, koje su se zvale aščikadune ili samo aščije. One su od ovoga umijeća živile, jer ih je bogatiji svijet pozivao u kuće prigodom raznih gozbi,⁶⁶ da načinjaju razna jela. Bilo je opet i takovih, koji su imali uvijek u kući po jednu aščikadunu.

Bašeskija ima u svojoj kronici jednu vrlo zanimivu bilješku, koja se odnosi na aščije, pa je ovdje donosimo.

»Sedmi dan iza Jurjeva (1779.) ogłosi telal Prečo, da niko ne uzima na čaršiji više žita od pola šinika i to žito neka ne bude pokvareno, a aščije da ne daju hljeb svojim mušterijama, već da si svaki sobom ponesu, te da pekari ne paze na red i da se ide na molitvu svako jutro sa učenicima. A i seljaci su otišli na molitvu. Mnogi su se Bogu molili za kišu, ali sve to nije ništa, pošto Bog ne mijenja svojih odredaba radi molitava i moljakanja. Nebeski pojavi vezani su sa zemaljskim. Razlog, zašto nema kiše, poznat je astronomima. Molitva je Bogu robovanje, a nije njeno ostvarenje, a da je svaka molitva od Boga uslišana i sami bi se svijet poravnio. Teško je otkriti Božije tajne; nego pusti, neka mole, a oni, koji se pomoli neposredno pred kišu, te kiša slučajno padne, izvikan je kao dobar čovjek, čija je molitva uslišana.«

God. 1849. imao je ovaj esnaf 18 članova, a ćehaja je bio Mujaga Hadžibajrić sa 4 člana.

Halvadžije su pekli i prodavali halvu od pekmeza. Čaršija u kojoj su radili, zvala se Halvadžiluk. U jednom požaru od 1787. izgorela je ova čaršija i Varoš. O esnafu halvadžija nisam našao nikakove vijesti.

Čibukčije su obrtnici, koji su pravili čibuke. Nije ih bilo mnogo. Tu i tamo nađe se još po koji stari čibuk, koji je upravo majstorski izrađen, pa se po tome dade zaključiti, da je i u ovome obrtu bilo pored obrt-

⁶⁶ Gozbe, ili kako se obično kaže jemek priredavaju se prigodom odlaska i dolaska hadžija na Meku, prigodom suneta (obrezivanja), uzbramuzani i slični, prigodom svadbi, rođenja, testira, kad neko postane hafiz (hafiz je onaj koji zna cijeli Kur'an).

nika i umjetnika. Izgleda, da su se pajdaci⁶⁷ najviše rabili, jer za njih zna i naša pjesma:

Krnje lule, čibuci pajdaci,
Po tome se poznaju Bošnjaci.

U ispravama XVIII. stoljeća spominje se Čibukčijska čaršija, a u nekrologiju Bašeskijinom zabilježena je smrt dvojice čibukčija (1789. i 1797.), pa se po ovome vidi, da ih je bilo malo. Prvi put se sretamo sa čibukčijom u jednoj vakfiji iz 1775. god., ali je ovaj obrt mnogo stariji u Sarajevu. Asimaga H. Šabanović, trgovac i potomak stare trgovačke obitelji, slušao je od starih trgovaca, da su se čibuci h u d i k o v c i izvozili odavde čak u Egipat.

L u l e d ž i j e su pravili lule za čibuke. U Sarajevu ih je bilo malo. Njihove su radionice bile u vrh Bravadžiluk ulice. Spominju se tek 1793. U Sarajevu živi još i danas porodica Luledžija, a pređi su im se bavili ovim poslom. Lule su donosili trgovci ovamo iz Burgasa, koje su bile vrlo dobre, pa se i danas spominju. Luledžijski je esnaf imao 1849. god. 15 članova. Na čelu ovoga esnafa bio je čehaja Mula Sulejman sa 2 člana.

K r i ž a ć i d u h a n a. Duhan u osmanlijskoj državi nije bio monopol do pred okupaciju Bosne, pa se svak mogao slobodno baviti prodajom duhana. Nije se ni sadio u onoj mjeri kao iza 1878. Privatnici su sadili duhan kod nas za vlastitu porabu, a ne za prodaju. Tako se najviše uvezio duhan iz Macedonije. Sarajevo i Livno⁶⁸ bili su glavni centri za prodaju duhana. Pošto se duhan uvezio u listu, valjalo ga je križati. Ovim su se poslom bavili posebni obrtnici, koji su radili u dućanima pojedinih tutundžija (trgovac duhanom), a zvali su se k r i ž a ć i d u h a n a. Nijesu imali svođa esnafa, nego su spadali u esnaf tutundžija, koji je 1849. brojio 96 osoba. Čehaja sa 7 članova upravljao je ovim esnafom.

M e j h a n d ž i j e (k r č m a r i). Ovi peku i prodaju rakiju. Ovim se poslom bave katolici i pravoslavni, jer vjera muslimanima zabranjuje piti, a i prodavati alkoholna pića. Muslimani su i protiv zabrane pili, ali pića nijesu prodavali.

Evlija Čelebija piše: »Oni (Sarajlije muslimani) vole šenab (vesela voda), širu i medeno šerbe. Imade još jedna vrsta šire od grožđa, koju nazivlju ramazanijom. Ta ramazanija oduzumlje čovjeku pamet i hod, a ipak se nalazi gotovo u svakoj odličnoj kući«. Pravo piće kao vino i rakiju sasvim mrze, a pijanice preziru. »Bašeskija bilježi da je g. 1874. bila u Sarajevu 21 krčma. Te je godine došao novi aga jeničarski i objavio, da će biti strog i da ne će uzimati globe od pijanica, nego će ih žigosati. Samo se rakija krčmila, a vino se prodavalo potajno, pa je zato bilo dosta skupo.⁶⁹

I mejhandžije su imali svoj esnaf (Vidi »Bosanska Vila« 1887. str. 267.)

K a h v e d ž i j e. God. 1554. otvorena je prva kavana u Carigradu. Ovo je prva kavana u Evropi. Bez svake sumnje doprla je kava u Sarajevo

⁶⁷ Pajdak = kratki čibuk.

⁶⁸ Vidi o tome opširnije u djelu: Bosna i Hercegovina na milenijskoj izložbi u Budim-Pešti 1896. Sarajevo, 1896. str. 12—14.

⁶⁹ M. Mažuranić, Pogled u Bosnu ili Kratak put u onu Krajinu, učinjen 1839. do 1840. Zagreb, 1842., str. 51.

koncem XVI. ili najkasnije početkom XVII. stoljeća. Kada je Bosnom putovao Poulllet 1658., a malo kasnije Evlija Čelebija, obojica pričaju o kavi. Poulllet-u je ovo nešto novo, jer je u Parizu, njegovom rodnom gradu, prva kavana otvorena istom 1671., pa je ovo za nj novost.

Kada je otvorena prva kavana u Sarajevu, nijesam mogao saznati. Kavanâ je bilo po svom Sarajevu. Skoro svaka ulica u čaršiji ima i svoju kavanu. Ima ih i po mahalama. Ove su mahalske kavane za zimskih noći stjecište mahaljana. Tu se kavenisalo, pušilo i razgovaralo. Kahvedžije su držali po cijelu zimu pjevače guslare, koji bi uz gusle pjevali junačke pjesme. Gdje je bio bolji pjevač, tamo je kavana punija bila. Čim bi pjevač prevukao gudalom, sve bi mukom zamuknulo. Pjevači su obično počimali svaku pjesmu ovako:

»Gdi sidimo, da se veselimo,
Eda bi nas i Bog veselio!
Na dobru nam nojcu zamrcalo,
A na bolje jutro osvicalo!
Još po tome moja bratjo draga,
Još po tome da vam pismu kažem,
Od istine, što je za družine,
Jer družina nije za varanja.
Da počnemo, pa dokle moĝnemo,
Ili cilu ili polovinu«.

Ako je pjesma bila dulja, pjevač bi se odmarao, kavu pio i pušio, a i slušaoci. Prekinutu pjesmu otpočeo bi obično:

»Gdi li bismo, gdi li ostadosmo«.

Nakon dovršene pjesme, otvarao bi se eglen, zametale se razne igre kao: igra prstenka, dame i dr. Drugi bi opet gonetali zagonetke i razne pitalice, pa pričali razne narodne pripovijetke. Oni opet, koji su putovali po stranim i dalekim zemljama (naročito hadžije i trgovci), kazivali bi, kako se živi u tim mjestima, kakvi su ljudi i običaji. Tako se eto gajila tradicionalna literatura. Ljudi, vješti arapskom i turskom jeziku, »kazivali bi tavarih«. To su razne zbirke arapskih i turskih pripovijedaka, koje su čitali i prevodili. Ovako su mnoge istočne priče ušle u našu književnost, jer bi ih slušaoci pričali svojim ukućanima, a ovi dalje i tako prelazila s koljena na koljeno, dok je sakupljač narodnog blaga ne zabilježi. Današnje zloglasne kavane nadomještale su nekoć današnje čitaonice. Kahvedžije su plaćali ljude, koji su »kazivali tavarih«.

I kahvedžije su imali svoj esnaf. Njihov čehaja zvao se kahvedžibaša. Jedan se kahvedžibaša spominje 1779.

U najužoj vezi sa kahvedžijama stoje tahmišćije. To su obrtnici, koji su uzimali u zakup tahmis. Tahmis je monopol prženja i prodavanja kave, a zaveden je u turskoj carevini negdje u početku XVIII. stoljeća. Kahvedžije su morali kupovati gotovu kavu u tahmisu. Sami je nijesu smjeli pržiti i mljeti odnosno tući.

Tahmis je arapska riječ, a znači nešto u petero razdijeliti. Zakupnici ovoga monopola ili tahmišćije plaćali su petinu od utrška državi. Negdje u travnju 1780. svrgnut je dugogodišnji tahmišćija Fezibeg, a tahmis uze Dugi Hasan, handija imaretskog hana. Fezibeg mu ne htjede prodati dibeke (havan od kamena), a ovaj bi prisiljen od klesara naručiti nove dibeke. Izgleda, da je ovo bio unosan posao, jer su mnogi za ovaj obrt predali molbu novoimenovanom valiji bosanskom Sarajliji Abdullah paši Defterdareviću, koji je na putu u Travnik boravio u Sarajevu od 11. do

19. prosinca 1780. Kasnije je prenešen tahmis u Musaferin han i napokon su mu bile prostorije na lijevoj obali Miljacke između Careve i Latinske ćuprije, gdje ga zadesi i godina 1878.

U Sarajevu živi porodica Tahmišćija. To su potomci Fejzibegovi i njegovih unuka Sulejmanage i Mustafage Tahmišćije, koje pogubi Abdurahim paša u Zvorniku 1827., a narodna ih pjesma opjeva.

B e r b e r i (brijači). Ovaj je obrt u Sarajevu vrlo star. Prvi put se spominje oko 1463. berberski dućan.

Uz svoj glavni posao prave razne meleme, vidaju rane, vode zube; radi toga i veli narodna poslovice: Berber i brijač i rane vida, stoga je i brijalac i vidar. Stariji hrvatski pisac iz Bosne, fra Filip Latrić piše: »Privedoše ga do berbera iliti likara«. ⁷⁰ Zaista su berberi do pred okupaciju i bili liječnici, a attari drogeristi i apotekari.

I berberi su imali svoju organizaciju i svoju čaršiju, koja se spominje 1858. godine, a bila je ona gdje je danas Aščiluk ulica, ali je berbernica bilo i po drugim mjestima grada.

Godine 1776. oko Miholja prirediše izlet kušanme. Kako u ono doba bakšiš nije bio u modi, a šegrti od majstora nijesu ništa dobivali i kako su najviše siromaška djeca išla na ovaj zanat, to prigodom ovoga izleta nijesu svi majstori dobili čohu, pa su se neki majstori našli uvrijeđeni. 1795. zabilježio je Bašeskija još jedan berberski izlet.

God. 1849. brojio je ovaj esnaf 25 članova. Čehaja je bio Mula Mustafa Porčo sa 2 člana.

T a r a k č i j e (češljari). Tarakčija dolazi od turske riječi tarak, a znači češalj. Oni prave i prodaju češljeve. Današnji Kundurdžiluk ulica naziva se u jednoj vakfiji od 1846. stara Tarakčijska čaršija. Ima i prezimena Tarakčića. Jedno i drugo govori, da je i ovaj obrt cvao u Sarajevu možda još i u XVIII. stoljeću, ali mu se davno izgubio svaki trag.

Bez sumnje imale su tarakčije svoj esnaf, ali mu ne nađoh dosad spomena.

T a š č i j e (klesari). U narodu se i dandanas pripovijeda, da je sa vojskom sultana Fatiha išlo 12.000 taščija, koji su klesali nadgrobne spomenike (nišane) palim junacima. Za sve one krasne i velike nišane kaže narod, da stoje nad grobom Fatihovih šehita. Ova tradicija nije posve prazna. Dolaskom Osmanlija došle su i taščije u naše zemlje, ali ih je bilo i prije, što nam potvrđuju stećci na patarenskim grobovima i druga njihova djela.

Uz kršćane bio je i velik broj muslimana taščija. I dokle su se muslimani bavili ovim obrtom, dotle su i rađeni oni zaista krasni nišani, što još i sada stoje po raznim sarajevskim grobljima. Sudeći baš po ovim nišanima, ovaj su obrt napustili muslimani početkom prošlog stoljeća. U Sarajevu živi muslimanska porodica Taščić, čiji su se predci bavili ovim obrtom. Najstariji nadgrobni spomenik u Sarajevu stoji danas u onom malom groblju u Čemerlinoj ulici nad grobom Haseći Hatun kadune, a potječe iz 1436. (840.).

U XV. i XVI. stoljeću cvao je osobito ovaj obrt u Sarajevu, jer baš u ta dva stoljeća padaju dva produktivna građevna perioda (Isabeg i Husrefbeg i dr.).

⁷⁰ Testimonium bilabium seu sermones panegyrico-dogmatico morales. Venetiis 1755. Dodatak str. 106.

U ovo i kasnije doba rade tesari vrlo mnogo. Kao produkti dljeta i čekića jesu razni stupovi, nišani, korita, češmetaši, kurne, dibeci, okviri i pragovi prozora i vrata, kućnih i dućanskih magaza, ploče, kojim su popločane »mermer-avlije«, kameni basamac, vitke munare, tornjevi itd.

Tašči je su imali i svoj esnaf. Godine 1776. priredili su izlet kušanme. Tada je bio čehaja starac Sulejmanbaša Spaho. Godine 1849. ne spominje se ovaj esnaf.

Ovim su se obrtom mnogo bavili i katolici, a često su pozivani klesari iz Dalmacije.

Stolari i zidari (nedžari, dulgeri ili dunderi). Dok se rad stolara kreće uvijek oko drvenog materijala, dunder je sposoban za sve; on je u stanju napraviti bosansku kuću od temelja do šljemena. U XV. i XVI. stoljeću bilo je i jednih i drugih veliki broj u Sarajevu, jer se onda mnogo gradilo i izgrađivalo. Za veće gradnje pozivlju se majstori iz Dubrovnika. Kada je Ferizbeg gradio svoju banju 1509., poslaše mu Dubrovčani po njegovoj želji dva zidara i četiri »magistros caguere«⁷¹, a dvadeset godina kasnije šalju po želji Gazije Husrefbega pet kamenara i jednog tesara.⁷²

Dolazili su ovamo graditelji (neimari) i sa Istoka, jer za one građevine nijesu bili dorasli domaći i dubrovački majstori. Bez svake sumnje Husrefbeg je imao jednog graditelja, koji je izišao iz škole, kojoj je udario temelj sultan Bajazid II. (1481.—1512.) svojim gradnjama u Drinopolju i Carigradu, a koja postiže vrhunac u doba Sulejmana II., kada joj bijaše na čelu neimar Sinan, najglasovitiji graditelj svojeg doba. Ovaj neimar sagradi u Sarajevu o svome trošku jednu džamiju.

Jedan domaći majstor, Nedžar Hadži Ibrahim, gradeći u Sarajevu steče lijep imetak, ode na Čabu i sagradi džamiju 1558., koja se kao i mahala po njem zove. U dvorištu ove džamije pokopan je Mustafa Zlatarević, najvjerniji drug slavnog »Zmaja od Bosne«.⁷³

Kako je Sarajevo više puta gorjelo i stradalo od poplava, tako su tesari i dunderi imali uvijek posla. Pored običnih radnika bilo je među njima i neimara. Oni su neka vrst graditelja i poduzetnika. Neki su od njih umjeli praviti i nacрте. Kako je bio neimarski posao unosan, nalazimo lijep primjer u nekrologiju Mula Mustafe Bašeskije. Dne 24. veljače 1777. umro je u Sarajevu graditelj poznatog Hadži Beširovog hana Mula Omer Čajo od 97. džemata, koji je bio i mutevelija Ferizbegove banje i nadglednik radnje zgrade šeriatskog suda. On je imao u rukama vareške rudokope, posjedovao je mnogo dućana i drugih nekretnina, a posjedovao je nebrojeno blago, te je napokon postao ađa kod »dalkilića«.⁷⁴ Bio je odan alkoholu i od toga dobio zaduhu, te umro u 53. godini života. Njegove su nekretnine vrijedile 14.000 groša, što je za ono vrijeme bio ogroman novac.

Od tesarskog esnafa uzeto je 1849. pod ćefilemu samo 7 osoba. Čehaja ovoga esnafa bio je tada Hadžihalilović Mula Osman. Koliko je onda bilo dundera, nije mi poznato.

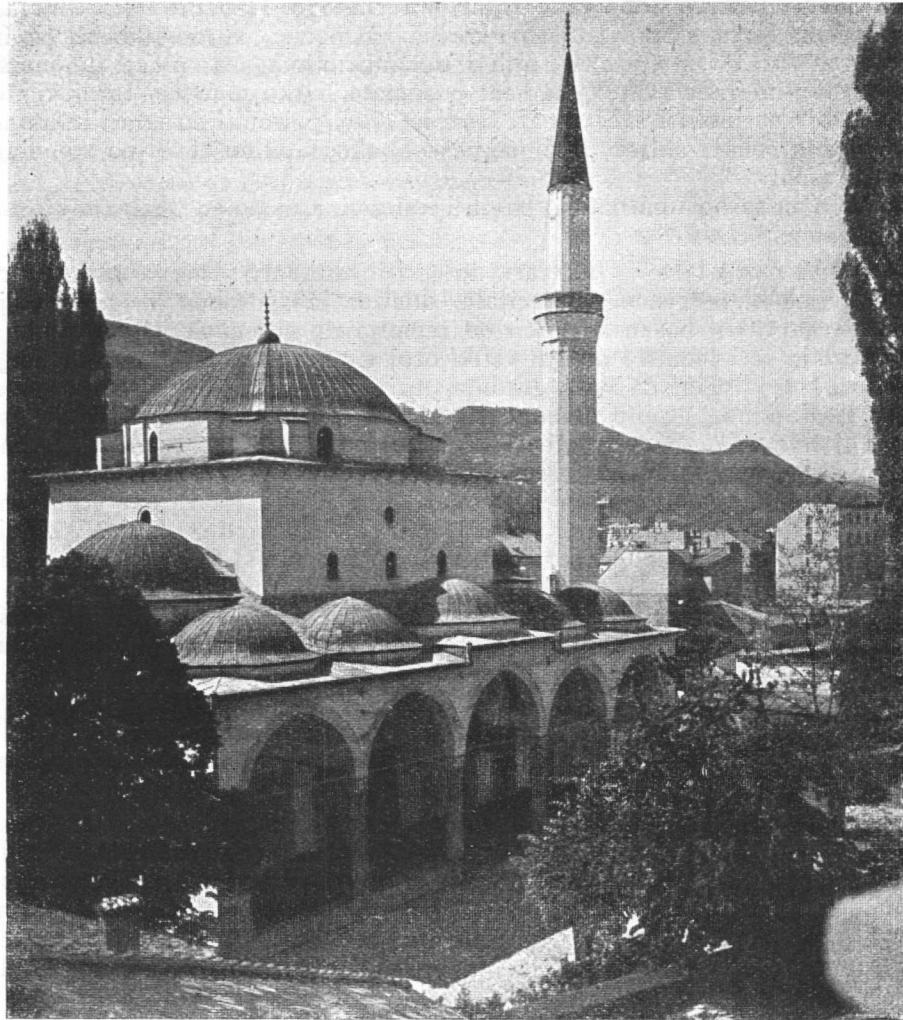
Polovinom XIX. stoljeća organizirali su se pravoslavni dunderi u posebni esnaf. Tubinović priča: »Dunderi su imali nešto, što ne bijaše

⁷¹ Dr. Č. Truhelka, o. c. p. 208.

⁷² Dr. Č. Truhelka, Gazi Husrefbeg, str. 63.

⁷³ Kemura, Sarajevske džamije, Gl. z. m. 1909, str. 533.

⁷⁴ Dalkilići su kod jeničara vojnici, koji pri navalama idu naprijed i udaraju na tvrđave.

10. Careva džamija u Sarajevu

u drugih esnafa. I oni, kao i drugi, imadoše svoje prvomajstore i neimare, pa su imali još i svoje londže i sastanke često, a osobito su imali svoju glavnu londžu (zbor) svake godine 20. januara, i tu bi činili neku čast. Kada bi se na londži sastali prvomajstori i neimari, tude ti ne bi smjeli mladi majstori sjediti, a osobito, koji još zanat uče, već bi previli ruke, pa dvorili kao mlade nevjeste. Njihovi neimari bijahu vrlo strogi tako, kad bi ko iz esnafa skrivio, ne bi mu drugog suda tražili, već skupi esnaf, pa što no veljahu esnaf ulile (po saglašenju cijelog esnafa) povalili krivca, pa mu udarili dvadeset i pet ščapa po tabanima — i tim se sva sudija nad njim svršila. Ovo ističe Tubinović kao razliku između ostalih srpskih esnafa i dundžera.

S a m a r d ž i j e. Od XVI. stoljeća ovamo spominju samardžije. Čini se, da je ovaj obrt slabo napredovao. U XIX. stoljeću nalazimo ga u rukama

pravoslavnih. Koliko je tada bilo samardžija, ne znam, ali su ipak imali svoj esnaf. U XVI. stoljeću spominju se i k a l t a k d ž i j e (turski kaltak: tatarsko drveno sedlo).

B o j a d ž i j e. G. 1746. priredili su ovi obrtnici izlet kušanme, pa se po ovome može zaključiti, da su imali i svoju organizaciju. Starijih podataka o ovome esnafu nijesam našao. Čini se, da ih nije bilo mnogo, jer ih Bašeskija u svome nekrologiju spominje samo dvojicu.

B a r d a k č i j e su obrtnici, koji prave bardake i drugo glineno posuđe. U pisanim, meni poznatim spomenicima, ovim obrtnicima nema spomena. Jedna pokrajna mahala u Sarajevu nosi još i danas ime Bardakčije, a u neposrednoj blizini ima gline i dosta jama, koje nam kažu, da se ovdje nekoč radilo.

Ova je mahala postojala još prije 1566., kako se to vidi iz druge knjige Sidžila, u kojoj su zapisci iz ove godine. Onaj list, na kome se ova mahala spominje, sudeći po pismu i papiru, ne spada u ovaj Sidžil, nego u jedan stariji, pa ne ću puno pogriješiti, ako kažem, da se glineno posuđe izgrađivalo ovdje u drugoj polovini XV. stoljeća.

F i š e k č i j e. Ovako se zvali oni obrtnici, koji su pravili fišeke (patrone) i prodavali barut, dok su se sami prodavaoci baruta zvali b a r u č i j e. Vrlo se rijetko spominju, pa po tome bih rekao, da ih nije bilo mnogo. Da li su imali svoj esnaf, nije mi poznato. Biće, da su bili organizirani u kome jačem esnafu. U vakfiji Osman bega Dženetića od 5. zilhidžeta 1263. (12. studeni 1847.) spominje se stara Fišekčijska ulica, za koju nijesam mogao ustanoviti, gdje je bila.

Prezimana Fišek, Fišeković i Fišekčić kazuju nam, čime su im se pređi bavili.

M u d ž e l i t i (knjigovešci). U Sarajevu ima ulica, koja se i danas zove Mudželiti, a dobila je ime od obrtnika, koji su još lijepo radili do okupacije. Uz knjigovešce imali su još svoje dućane i oni, koji su se bavili prepisivanjem knjiga, pisanjem zapisa, raznih isprava itd. Sila knjiga, što se nalaze po sarajevskim kućama i u bibliotekama i cijela zbirka korica u Zemaljskom muzeju kazuju nam, kako su ovi obrtnici radili solidno, a često upravo majstorski.

Različni spisi i rukopisi opet svjedoče, kako je među pisarima bilo savršenih kaligrafa (hatata) u svim vrstama arapskog pisma. Ovaj je obrt vrlo lijepo cvao u svim islamskim zemljama i u Bosni za turske uprave još i onda, kada su se počele po Evropi osnivati tiskare, jer je prva turska tiskara osnovana u Carigradu istom 1725., a Sarajevo dobi prvu tiskaru tek 1866. Prvi put se spominje mudželitski obrtnik 1714. u jednom oporučnom pismu. Između 1775. i 1789. spominju se imena četvorice čehaja ovođa esnafa i to: Mula Abdija Vehabija, neki Džino, Mula Mustafa Prozorac i Mula Jusuf Prozorac. I mudželiti su materijalno slabo stajali, pa se ne spominje niti jedan njihov izlet.

I s l a h a n a. Za Topal Osman pašina vremena osnovana je u Sarajevu na mjestu današnje tvornice ćilima: islahana (obrtnička škola), u koju pokupiše djecu, što se gola i bosa skitala po ulicama, da je pouče u raznim obrtima. Školu je izdržavala vlada. Učenici su bili uniformirani. Ovo je prva škola ove vrste u Sarajevu, a u njoj su se prvi put kod zajedničke obuke našla islamska, katolička, pravoslavna i židovska djeca.⁷⁵

U islahani se učili različni zanati. Najviše se radilo ono, što je trebalo za vojsku. Od umjetnih obrta poučavalo se u i n k r u s t i r a n j u. Učitelj

je bio Sulejman Osmanaga najbolji inkrustator onoga i kasnijeg vremena u zemlji. On je iza okupacije postao učitelj za ovu vrstu obrta u umjetničko-obrtnoj školi u Sarajevu.

U narednoj svojoj studiji obradiću trgovinu sarajevsku iz istog vremena, koje se odnosi na ovdje opisane zanate. Tim će onda stvar ove teme izići potpuna.⁷⁶ (Sarajevo, krajem 1924.)

⁷⁵ Herkalović, o. c. str. 10—11.

⁷⁶ Pri kraju najtoplije se zahvaljujem bibliotekaru Kjutubhane Begove džamije Akif ef. Muvekitoviću i njegovom pomoćniku Hafiz ef. Muharemagiću, koji su mi u svakom pogledu išli na ruku još pri radu u biblioteci.

Résumé. La «tcharchia» de Saraëvo, ses «esnafs» (corporations) et les métiers à l'époque du régime turc. — L'auteur de cet article a comblé une lacune très sensible dans la littérature scientifique yougoslave et conservé beaucoup de traditions qui risquaient de tomber dans l'oubli. Bien que presque toutes les parties du territoire yougoslave eussent été plusieurs centaines d'années sous l'occupation des Osmans, bien que même de nos jours une certaine partie des musulmans croates et serbes vive dans la sphère de la culture de l'Islam et des Turcs, la «turcologie» n'en est que dans les maillots comme science aux méthodes européennes. Ce travail est donc un pas en avant.

L'auteur nous décrit la vie des corporations à Saraëvo du commencement de l'occupation des Osmanlis (au XVe siècle) jusq' à l'occupation autrichienne (en 1878), les bazars, les caravansérails, les hans (hôtels). Dans toute cette vie il y aura d'éléments qui ne sont pas turcs (à juger d'après les termes techniques). Il y aura d'éléments qui datent avant les Osmanlis qui ne se peuvent pas documenter. Mais ce système des corporations se fonde lui-aussi comme ceux de l'Europe sur la base gréco-romaine. La concurrence déloyale était évitée: si quelqu'un avait fait du commerce un jour que l'autre n'en avait pas fait, celui-là envoie le chaland chez son voisin. Les intérêts n'existent pas, tandis que la traite a été introduite par les Juifs espagnols. Les excursions des corporations («kušanme») sont aussi très intéressantes. L'auteur décrit toute cette vie en détails d'après les vieux procès verbaux. Beaucoup de métiers qui y sont décrits, n'existent plus aujourd' hui.